

249316

ТВОРИ
СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО

ТОМ V.

Ціна 1 кор.

У ЛЬВОВІ, 1910.

Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка.

**З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під зарядом К. Беднарського.**

ТВОРИ СТЕПАНА РУДАНСЬКОГО.

Том V.

ВПОРЯДКУВАВ

А. Юримський.

Друге виданє.

У ЛЬВОВІ, 1910.

Коштом Наук. Тов. ім. Шевченка.

З друкарні Наукового Товариства імени Шевченка
під зарядом К. Веднарського.

НБ ПНУС

249316

БІБЛІОТЕКА
Івано-Франківського
педагогічного Інституту

Інв. 249316

Переднє слово.

Так само, як і ті писаня Руданського, що увійшли в другий і третій том нашого видаля, поема „Цар - Соловей“ і „Старочеські співи“ переховувались у шан. П. Г. Житецького в Києві. Він, оддаючи міні 1895-го року рукописи поетові, думав, що оддає міні їх усі, а через те я, друкуючи 2-й том, заявив, що поему „Цар-Соловей“ треба вважати за загублену (ст. 1). Та позаторік, переглядаючи скриню в лексичними матеріялами для історичного українсько-руського словаря, яку міні доручив шан. Павло Гнатович, я на свою несподівану втіху знайшов у ній не тільки „Царя - Соловея“, але ще й невідомий нікому переклад із Королеводвірського рукопису. Воно правда, розповсюднений переказ про те, буцім Руданський не написав нічого красшого над „Царя - Соловея“, показуєть ся дуже переборщеним, бо я, наприклад, реальні „Приказки“ і „Світові байки“ поставив би висше од алегоричного „Царя-Соловея“; але що на тій поемі лежить таки печать талану, того ніхто заперечити не зможе.

Автор назвав „Царя-Соловея“ казкою, і справді її можна читати з великим заінтересованєм попросту як казку. Тільки ж із давня вже було звісно (од покійного Ніщинського), що автор хотів тією казкою алегорично обмалювати відносини Словян поміж собою. А втім, сам кінець казки мусить напоумити навіть зовсім недогадливого читача, що Цар-Соловей — то словянський прабатько, царевич-Пастух з чарівливою дудкою — музикальний народ Чехи, пан-Мишливець з поляни — Поляки, царівна-Золотокрила — Україна, а одновірний з нею Причепа — Москалі. Коли читач од разу держатиметь ся сего погляду, то всяка сторінка з казки дасть йому якийсь історичний натяк. Отак у насмішливім оповіданю наймитовім про пан-отця та в циніченській сцені між пан-отцем і молодницею читач миттю почує одгук середньовікових фавль або новель Бокачієвих про неморальне житє духовників, а в нещасливім гусакови, що його живцем спік голодний пан-отчик, упізнає безсмертного чеського Гуса; в кумедній халепі, яка скоїлась Німцеві від Пастухової дудки, читачеві вчують ся поважні словянофільські ноти; в житі та кию коло степу не важко буде впізнати Житомир з Київом, а в розговіню царівни і Причепи у православного попа — зустріч України з Великорусю на спільнім релігійнім ґрунті.

Рукописи, в яких друкується сей том, власноручні авторові. У Руданського, як звісно, трапляється немало провінціалізмів*). Котрі з них, на мою думку, цікавіші для фільольога (приміром, „рямінний“ замість „ремінний“), ті я вазначив у долині, хоч виправляв у тексті. А от які менше цікаві діалектичні особливости я новиправляв без усяких приміток: 1) тверді голосні після р (цара, царові, царом, царувати, затраслась, сварять ся, мирать ся, кучеравий, в гора, до мора, загорать ся, випрадає, раса); 2) помішане е та и (чиплявся, стрикоче, ванихає, забринить, втиряю, втичє, стрипинути, обирпулася, всюде, похелилася, ві — зам. звичайного іі); 3) и замість і (на смертельним); 4) о замість і (спокойно, спокойний, роскошний); 5) е зам. і (весенній, меж, „ступень“ чується часто по всій Україні, і через те я його не виправив на „ступінь“); 6) суголосні глухі замість дзвінких (вітбуває, вітки, откриті, вігдати, вігдалив ся, замихтіли, михтять, лехкою**); 7) випаданє й (на гладкі підлові, при лихі долі, у старі столиці, вражі силі,

---

*) Що ж до тієї чудернацької мови, яку Руданський вкладає в уста Німцеви, то для ілювії нехай читач уважає її за чеську.

***) Такі написаня, як „вітдати“, не можна навіть уважати за реальний факт діалектольоґії, а попросту за особливість авторової правописи.

по правлі Божі, а не чоловічі, в сі долині, на ні, при ві, по траві зелені, панні уродливі, на рані глибокі; також: стані зам. стайні, но зам. .іно або йно); 8) ю зам. ї і навпаки (цюлувати, глибокий)*); 9) у зам. о (покуштувати); 10) придихальне г в початку слів (гатаман, гинший); 11) я зам. е (сужано, опуцане, заручана, відломляне); зайве в (увсе, увся, увсі, увзяти, увзяв, встидливая); 12) ї та и зам. є в формах ем і єсь (сконавись, яким, затонивись, пізнававись, памятавим, вважав-ім, виучав-ісь, просив-ісь). Правопись я виправив так, що замісь ы та и (так усе у Руданського) поставив скрізь и та і; та ще замісь „луче“ (з одним ч) поставив „лучше“, замісь „счастливий, счастья“ — „щасливий, щастя“; та ще замісь росіянізма „седмого“ написав „сьомого“. — Всі отсі давї стосують ся тільки до тексту „Царя-Соловея“; спис виправок у Королеводвірськїм рукописї подано далї на належнім місці.

В 3-ім томї, уже як він видрукував ся, я побачив ось які друкарські помилки (прохаю читачів виправити їх):

Ст. 20, в примітці 2 їй викинути слова: „аросійщина форма“ і перенести в примітку 1-у.

---

*) На мою думку „глибовий“ вийшло не з „глибокий“, а з „глюбокий“.

стор.		замість	треба
21	ряд. зн. 4	виходить	виходило
27	„ з гори 8	а Русалиму	в Русалиму
74 і 75		чоботах	чоботях
86	ряд. ост.	най	дай
87	ряд. 1-ий	треба читати так:	„Якось він підсунув ручку“.
87	„ 2	Го!	в то
87	„ 6	Май	Дай
99	„ зн. 15	з боків	через зад
99	„ ост.	закрити	покрити

Окрім того мушу заважити, що в декотрих приказках другого тому єсть такі відміни проти рукопису, про які я нічогосінько не згадав у передмові. Поясню, через що так воно сталось. Друкуючи той том, я не вислав до Галичини увесь текст відразу, але переписував його частинами і так одсилав. Серед приказок Руданського були деякі порнографічні, і їх важко було друкувати, а деякі — попросту вільні, або в одним-двома незвичайними словами; що до таких, то я був певний, що випустивши дотичне слово можна буде їх друкувати. Та варав же я побачив, що в Галичині дивлять ся на сю справу інакше. Єсть, наприклад, приказка у Руданського про лїнивого сина; батько питає його: „Та скажи ж нарешті, до чого ти здатний! до якої роботи?“ а син відказує: „Щоб робити діти“. Я сподївав ся, що вона

підє в друк, а вона не пішла; а ті приказки, в яких я робив пропуски, теж не друкували ся, бо робили ся незрозумілими. Тодї я, хоч як міні було прикро накладати руку на чужий текст, зачав, відсилаючи до Галичини рукопис, потайки робити в нїм дрібнєнькі зміни: наприклад я переписував „кізяк“ замісь одного грубого слівця, і т. и.; таким способом я обравував з півтора десятка приказок, які без того зовсїм не могли-б були побачити світа. Згаданим змінам підлягли приказки надруковані на сторонах: 42, 44, 88, 90, 96, 97, 98, 104, 105, 110—111, 115, 120, 123, 127, 131, 133. Може колись міні пощастить оголосити ті річи так, як вони написані в самого Руданського; і навряд чи буде від того шкода для чибїсь моральности!

Москва, 1899 року, 12/24 січня.

А. Кримський.

ЦАР-СОЛОВЕЙ.

КАЗКА.

(1857.)

Був собі журавель куций,
Хвіст закарлючив,
Наносив сінця
Повні яселця.
Червона шапочка, —
Красна казочка?
Чи кавати, чи ні?

Приказка.

ЦАР-СОЛОВЕЙ.

Часть перша.

I.

За горами, за морями
Єсть велике царство:
Могучого Соловея
Сильне государство.

І в тім царстві круту гору
Річка підмиває;
Над горою — Соловеїв
Пишний палац сяє.

Стіль — склянная, в діянтах,
Стіни — кришталеві,
Скрізь підлога золотая,
Двері — брилянтові.

У палацу на високім
Золотім помості
Стоїть престіл Соловея
З слонової кості.

А на нім лежить держава,
Скипетр і корона,

І шайки правдиві висять
На вагах закона.

І брилює царський палац,
Грає як вірниця,
А навколо р'звинулась
Пишная столиця.

І столиця — вся обвита
Крепкими мурами,
Тай ті мури замикають
Дві залізні брами.

І від мідної дороги
З брами, як віднога,
Йде до самого палацу
Срібная дорога.

А землі-ж мав Соловей-цар —
Боже, твоя воля!
На полудень степ тягнув ся,
На опівніч — поле.

І як степ той, так і поле
Упирали в море;
На заході цілу землю
Розділяли гори.

І на північ від тих горів*)
Землю пущі вкрили,

---

*) = гір. А. К.

На полудень росла травка
І джерела били.

І щасливо царював він:
Ворогів не було;
На заході було тихо,
Ніби сном заснуло;

З опівночі і з полудня
Брилювало море,
Да й з восходу йому було
Не велике горе:

Хоть Канчук, царевич сильний,
По степу шатав ся,
Але й той із Соловейом
Воювать бояв ся.

II.

Була в царя Соловея
Красная столиця,
Та ще краща в нього була
Молода цариця.

І любились цар — цариця,
Нігде правди діти;
І на радість і потіху
Дав їм Господь діти.

Мали вони за три роки
Три хороших сина.

І першая із них була
Добрая дитина.

Таке тихе, таке миле!
Лиш на ноги стало,
Вже від рання до смерканя
Поля не кидало.

Все на полі, все на паші,
З чередою ходить,
І всі думи свого серця
Співами виводить.

І найбільше з нього втіхи
Цар та жінка мали
І царевича малого
Пастушком назвали.

Середущий не так добрий,
Як проворний вдав ся
І ніколи, як і перший,
Дому не тримав ся.

Вигнув дужку з обичайки,
Завязав струною,
Зробив стрілку з очерету,
Засмолив смолою.

І бувало, тільки встане,
З рання до смерканя
Скривь ганяє і стріляє,
Робить полюваня.

І із нього цар-цариця
 Свою втіху мали
 І царевича малого
 Всі Мисливим звали.

Третій син їх був Причепа,
 Так і називав ся
 Чи від того, що ніколи
 Льоху не кидав ся ;

Чи від того, що до бочки
 Коли прицялить ся,
 То бувало тягне, тягне,
 Поки не звалить ся ;

Чи від того, що бувало
 П'яним хилитав ся
 І, щоб тільки не упасти,
 Він за все чіпляв ся.

Так і жили й виростили
 Царські синочки :
 Їден в полі, другий в лісі,
 Третій коло бочки.

ІІІ.

Ще цариця чує силу,
 Ще й надію має,

А Соловей занедужав,
Смерти виглядає.

Виглядає свої смерти
На гладкій підлозі,
Збілів волос його чорний,
Ніби на морозі.

І ослабли сухі руки,
Холодіють ноги,
І не може він підняти
Голови з підлоги.

Гаснуть очі, як ті зорі,
І життя згасає;
І жахнув ся Соловей-цар
І дітей скликає.

І царевичі ввійшли ся,
Коло нього стали,
Коло нього разом стали,
Гірко заридали.

„Діти мої! — батько каже,
Нічого ридати!
І цареви, хоть і цар він,
Треба-ж умирати.

„Як умру я... діти, діти...
Станьте, не ридайте!...
Як умру я, моє тіло
В степу поховайте.

„І по колії*) три вочі
Ходить вартувати:
Там я буду своїм дітям
Землю роздавати.“

І на силу Соловей-цар
Руку підіймає;
Сини плачуть і ридають, —
Він благословляє.

І царевичі склонились,
На коліна стали
І останній раз живого
Батька цілували.

Незабаром по умершим
Діти голосили;
Незабаром мертве тіло
В степу хоронили.

Хоронили й поховали,
Богу помолились,
Повернули до палацу,
Сіли, важурились.

Стали вагу розважати,
Думоньку гадати,
Як то кожному прийдець ся
Нічку вартувати.

---

*) по черзі. А. К.

IV.

Нічка тиха. Зорі світять,
 В небі місяць грає.
 Степ туманом обгорнув ся
 І сном засипає.

Не шумить сухий чорнобиль,
 Коник не стрекоче,
 Перепілка не співає,
 І вуж не сикоче.

І дрімає степ широкий
 І кругом біліє,
 Тільки свіжая могила
 На степу чорніє.

І в могилі Соловей-цар
 Сном опочиває.
 Над могилою царевич
 Варту відбуває.

Відбуває самий старший,
 Батька виглядає
 І сумнії свої думи
 Та співи співає.

Вдруг*) по степу загуділо,
 Затряслась могила,
 І царевич ізжахнув ся:
 Північ наступила.

---

*) В тім.

І дух царя-Соловоя
 Став на верх могили.
 Як діямент, його шати
 Пишні світили.

І на вінку на смертельнім
 Квітки виростали,
 Виростали, розпукали,
 Чоло обвивали.

І говорить він до сна:
 „Сину ти мій милий!
 Іди, сину, ти на захід
 В ліво від могили.

„Там ти будеш між горами
 Свою землю мати.
 Там ти будеш сам по собі
 Царем царювати.

„А за тебе, що вартуєш
 Ти могилу сюю,
 Я сонілку золотую
 Тобі подарую.

„І як сумно ти заграєш,
 Усе засумує;
 А як весело заграєш
 Усе затанцює.“

Дух іздивів. І на землю
 Ще роса не спала,

Як сопілка на могилі
Золотá лежала.

І узяв її царевич.
З братами простив ся
Тай на рідну сторононьку
Жити віддалив ся.

V.

В другу нічку середущий
Варту відбуває
І стрілою на могилу
Землю підгортає.

І опівніч наступила,
Степ заколисає ся,
І дух царя-Соловея
Сину показав ся.

І говорить він до сина:
„Сину ти мій милий,
Іди, сину, ти на захід
В право від могили.

„Там з лісами та звірями
Будеш землю мати,
Там ти будеш царювати,
Звірів полювати.

„А за тее, що вартуєш
Ти могилу сюю,

На потіху тобі, сину,
Коня подарую.

„І як схочеш полювати
В добрую годину,
Через вуха лиш коневі
Переліवेश, сину.“

Дух іздимів. Іще в небо
Зорі не ушлили,
А вже коник вороневський
Стояв край могили.

І повів коня царевич,
З братом розпростив ся,
Тай на рідну стороньку
Жити віддалив ся.

В третю нічку наймолодший
Варту відбуває
І десятую бутельку
З горя випиває.

І співніч наступила,
Степ заколисав ся,
І дух царя-Соловоя
Сину показав ся.

І говорить: „І ти, сину,
Хоть не вартий того,
А повинен долю взяти
В царя, батька свого.“

„Будеш, сину, мою землю
 І мій палац мати,
 Там з царицею ти будеш
 Разом царювати.

„А за теє, що вартуєш, —
 Я і сам не знаю,
 Чим я тебе, п'яний сину,
 Дарувати маю?“

— „Чим же, тату, дарувати?
 Таку бочку дати,
 Щоб із неї пити, пити,
 І не випивати.“

Дух іздимів, зорі згасли,
 І роса упала.
 Аж тоді на верх могили
 З вином бочка стала.

І пішов царевич з нею
 Тай ідучи впив ся.
 І в палацу на порозі
 П'яний повалив ся.

VI.

Ще Причепя не приснав ся,
 Лежить на порозі,
 А вже Канчук з його військом
 Бєть ся на дорозі.

Так воно пак і не страшно-б:
 В нього війська много,
 Тай усе народ добірний,
 Іден у ідного.

Ба, й Канчука в його військом
 Дихо не узяло!
 Бо вже справного такого
 В світі не бувало.

І два війська ізійшли ся,
 Як дві сильних тучі;
 Як блискавка, замигтіли
 Палаші блискучі.

От без жалю січе палаш,
 Спіса серце коле,
 І валять ся труном люди
 На кроваве поле.

Що раз гірше Канчукове
 Військо налягає.
 Що раз слабше його силу
 Друге відбиває.

І сонечко на полудень
 Іще не ставало,
 А Причепине все військом
 Покотом лежило.

Крик і галас у столиці:
 Канчук у дорозі!

І царця свого сина
Будить на порозі.

І Причена пробудив ся —
Нічого діяти!
Схватив бочку перед себе,
Давай утікати.

Тільки бочка будь здорова, —
Пропадай, столице!
Пропадайте ви, палаци,
Й ти, стара царице!

А тимчасом під столицю
Канчук підступає
І гарматами велізні
Брами розбиває.

Розбиває і ламає
Срібную дорогу,
А в палацу добуває
Золоту підлогу.

І все військо похапало
Срібла по кишені,
Осаули й отамани
Злота повні жмені,

А царевич — діяменти.
І пішли з столиці...
Ще спасибі, що не вбили
Бідної цариці.

VII.

Нічка тиха. Зорі світять.
 В небі місяць грає.
 Степ туманом обгорнув ся
 І сном засипає.

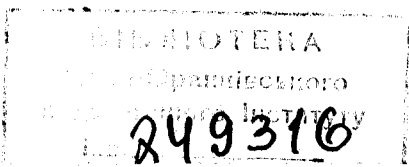
Не шумить сухий чорнобиль,
 Коник не стрекоче,
 Перепілка не співає
 І вуж не сикоче.

І дрімає степ широкий
 І кругом біліє,
 Тільки свіжая могила
 На степу чорніє.

У могилі Соловей-цар
 Сном опочиває;
 Над могилою цариця
 Тяженько ридає.

Вдруг по степу загуділо,
 Затряслась могила.
 І жакнула ся цариця:
 Північ наступила.

І дух царя-Соловея
 Став на верх могили,
 Як діамант, його шати
 Пишнії світили.

І на вінку на смертельнім
Квітки розпукали,
Виростали, розпукали,
Чоло обвивали.

І говорить: „Жінко люба,
Нічого тужити, —
Кинь Причепу і палаци,
В них тобі не жити.

„Палац скоро завалить ся,
І сліда не буде,
І столицю мою пишну
Занехають люде.

„Бо Причепа уже другу
Десь там закладає.
Заким тую, як старую,
Кине-занехає.

„Не вертай ся ти до цього,
Жий собі на волі:
Не подбає син про тебе
При лихій недолі.

„Жий на волі, на степови,
Дасть тобі Бог доньку:
Та пригорне, приголубить
Твою головоньку.

„І у дочки тої будуть
Золотії крила,

У тих крилах її буде
І воля і сила.

„І як ворог прилучить ся, —
Най тріпне крилами:
То посиплють ся, як порох,
Коні в козаками.

„А з волося буде мати
Отамана свого;
Нехай тільки не виходить
Замуж за нікого“.

Дух іздимів, і зірниця
Ще не засвітила,
Як цариця злотокрилу
Дочку породила.

VIII.

Жле собі на степови
Вбогая цариця.
Росте дочка злотокрила,
Як та чарівниця.

Росте вона що години,
Росте не літами.
Що зігляне кругом себе,
То й питає мами.

Чи забренить коло неї
Пчілка або муха,

Чи завесь ся, защебече
Пташка щебетуха —

„Скажи, мамо, що говорять,
Що вони щебечуть?
Чи то діти в вітром грають,
З ненькою лепечуть?“

„Чи то мати доньку кличе?
Скажи, моя мати.
Може-б і я полетіла
З ними погуляти?“

Чи комахів де загляне,
То і просить неньки:
„Подиви ся, моя нене,
На кучки маленькі.

„Як вони билинуносять,
Комашню будують,
І — ніч іде — коло неї
Сторожі вартують.

„Подиви ся, як чужії
Разом івійдуть ся,
Як кусають ся, їдять ся
І до смерти бють ся.

„Мабуть, мамо, і комаха
Людський розум має,
Коли вона між своїми
Ворога пізнає.“

Чи на степ широкий гляне,
 Де двінок синіє
 І під ним, як шовк зелений,*)
 Трава зеленіє, —

І вітрець весінній віє,
 Травку нахиляє
 І по травці ніби хвилі,
 Гонить, наганяє, —

„Мамо, мамо, як весело!
 Чи ж ти розважала?
 Перед тим суха билина
 Поле покривала,

„І валилась, крила поле,
 Як суха костриця...
 А тепер... ізнов на полі
 Молода травиця!

„Мамо, мамо, чи ж на світі
 Так не все мінить ся,
 Чи ж не там росте нове,
 Де старе звалить ся?“

IX.

Встає сонце від восходу,
 Іде до заходу,

---

*) В першому: „зелений“. А. К.

І нема сліда на небі
Після його ходу.

„І куди воно заходить
І де спочиває?
Скажи мені, моя нене,
Хто те розгадає?

„І так сходить і заходить
Може вперед віка,
І як глянеш — чиж не тая
Доля чоловіка?

„Зійде красний, як те сонце;
Світ його побавить,
І вмирає, і по собі
Сліду не оставить.

„А на небі сонце вічно
Сходить і заходить,
Як же, мамо, тее сонце
Попід землю ходить?

„Най земля стоїть на морі, —
Деж оперлось море?
Які-ж будуть, моя нене,
Для води опори?

„Як земля стоїть по собі
І опір не має?
Скажи мені, моя нене,
Хто її тримає?

„І як висить на повітрі
Тяжка така брила?
Не згадаю, не зміркую,
Слаба моя сила“.

Стане нічка, сходять зорі,
Місяць виливає...
„Звідки світло в синім небі?“
Дівчина питає.

„Чи то слуги божі світять
Свічі восковії?
Чи то сяють так на небі
Люди умерлії?“

„Чи то зорі, божі мислі,
Божая дорога?
Чи то, може, кожда зірка
Інший світ у Бога?“

„Не зміркую, моя нене,
Гадки не згадаю.
Полетіла-б, полетіла-б,
Силоньки не маю.“

І голубить її ненька,
К серцю пригортає
І милую свою доньку
Правди навчає.

X.

Росте дочка злотокрила,
Краси добирає,
А тимчасом її невька
З силюньки спадає.

Обсїкли ся пишні коси,
Снігом забїлїли,
Поснадались повні личка,
Воском зажовтіли.

Очі в лоб позападали
І там позгасали,
І на лобі літа сумні
Слїди поорали.

І ослабли сухі руки,
Підкосились ноги,
Похилилась, як билина
Суха край дороги.

І згадала стара ненька
Смертну ю годину,
На могилу Соловєя
Повела дитину.

І говорить: „Доню мила,
Поглянь кругом себе:
Доки глянеш — все те буде
Сужено для тебе.“

І поглянула царівна, —
 Видить: синє море.
 Подивила ся на захід,
 Манячіють гори.

На восході чорний ворон
 Понад ліс літає.
 На опівніч орел сивий*)
 Кохті розправляє.

І говорить до царівни
 Бідная цариця:
 „Де спочили твої очі,
 Там твоя границя.

„Будь довільна своїм краєм,
 Не бажай чужого,
 Але нехай і чужії
 Не займають твого.

„Єсть у тебе в крилах сила, —
 Бий ся, відбивай ся.
 Єсть у тебе в лобі розум, —
 Звести не давай ся.

„Стережи ся, доню, хмілю:
 Хміль — погане віля:
 Платить мукою-тугою
 За часок весіля.

---

*) В першому: „сивий“. А. К.

„Будь царівною до віка, —
 Заміж — то недоля:
 Нема в світі, моя донько,
 Як власная воля.

„Рік від року сповідай ся
 У старій столиці.
 І не забудь царя-батька
 І мене цариці“.

От цариця свою дочку
 Поблагословила
 І на віки свої очі
 Темнії закрила.

ЧАСТЬ ДРУГА.

I.

Незабаром на степові
 І Канчук конас,
 Свої діти, свої слуги
 З шатра висилає.

І виходять його діти,
 Слуги виступають,
 Доляють рухи, по цареві
 Плачуть і ридають.

Лиш мізинець*) не ридає,
Шатра не кидає:
Заховав ся під постелю
І все розважає.

Встає Канчук із постелі
І трома ключами
Відмикає круглу скриню,
Збиту обручами.

Достає нагай ремінний**),
Кримку***) витягає,
Достає казан чугунний,
З тиха промовляє:

„От нагай, що вражій сплі
Давав наганяю,
Як бувало говорив я:
„Погуляй, нагаю!“

„А то кримка-невидимка,
Що мене ховала,
Як у полі вража сила
Мене наганяла.

„І казан!... Нераз варив я,
Що-йно попадаюсь:

---

*) Наймолодший син А. К.

**) В рук писі: „рамінний“. А. К.

***) Шапку. А. К.

І все військо було сите,
І ще заставадось“.

І узяв він ті річі,
К сердцю пригортає,
Заливаєть ся сльозами,
Стиха промовляє :

„Річі мої дорогії!
Де міні вас діти?
Вілдав би вас своїм дітям, —
Та не варті діти!

„Закопаю я вас в землю,
Там лежіть до віка.
Нехай до вас не доткнеть ся
Рука чоловіка“.

І виконав в шатрі яму,
Річі укладає,
І землею засипає,
Тричі примовляє :

„Хто їх буде добувати,
Нагле най сконає;
Чия рука закопала,
Та най відкопає“.

І втиснув коліном землю
І підвів ся стиха.
Положив ся на постелю
І сконав до лиха.

II.

„Добре, батьку, що сконав-єсь!“

Синок промовляє:

„Чия рука закопала,

Та і відконає“.

І ще теплого в постелі

Волоче до ями

І розкопує ту яму

Мертвими руками.

І розкопує, гадає:

„Все то моє буде,

І не бачити-муть братя,

Не знати муть люде“.

А тим часом його братя

Своє памятають:

Поробили в шатрі діри,

В шатро заглядають.

І що тільки доконав ся —

В шатро повбігали,

І над батьком своїм діти

Сварку розпочали.

„Моя кримка!“ каже менший.

„Моя!“ середущий.

„Моя кримка!“ каже старший, —

„Я старший і дужчий“.

І вхватали кримку в руки,
Кримки не пускають.
А тут раптом нахилились
І нагай хватають.

„Мій нагай!“ говорить менший.
„Ні, мій!“ — середущий.
„Мій нагай!“ говорить старший, —
„Я старший і дужчий“.

І всі троє заціпились
І нагай тримають,
І ще раптом нахилились, —
Казан підіймають!

„Мій казан!“ — молодший каже.
„Ні, мій!“ — середущий.
„Мій казан!“ говорить старший, —
„Я старший і дужчий“.

І счепились за дідизну
Тай не помирять ся.
І водять ся по шатрові,
День і ніч сварять ся.

І сварять ся, не мирять ся,
Батька проклинають,
А тимчасом ходять слуги
Та їх розважають:

„Царевичі наші любі,
Сором, не сваріть ся!

Ходить лучше до Причепи,
 Миром помирить ся.

І подумали три брата,
 Покидають степи
 Тай на північ, у столицю,
 Ідуть до Причепи.

III.

Прийшли брата у столицю,
 Палац відпитали,
 І приходять до покою,
 Край порога стали.

А в покою сам Причепа
 На високім троні,
 Кучерявий хміль повив ся
 На його короні.

Коло нього, ступнем пижче,
 Сидять сенатори,
 А за ними їднорали,
 Шани й асесори.

За панами о авули
 Як свічки стояли,
 А за ними прості люди
 Мовчки уклякали.

У царя на відер двоє
 Чаша брилянтова,

І на чаші стоїть надпись:
„Тут правда царьова“.

І цар нею вино тягне,
Відром — сенатори,
Піввідерком їдн рали,
Оком — асесори.

Пани пили із пів-ока,
З кварта — осавули,
Прості люди то в бляшанки,
То в бичка тягнули.

На около часовії
Стїни підпирали
І, як ружа, довгошиї
Бутельки тримали.

Підступили, поклонились
Діти Канчукові:
„Розсуди нас!“, говорили
Пяному царьові.

„Розсуди по правді божій,
А не чоловічій:
Нам осталось після батька
Три чудесних річі.

„І першая із тих річів —
Канчукова кримка,
І та кримка не простая, —
Кримка-невидимка.

Друга річ — нагай ремінний*).

Тільки йно сказати:

„Погоуляй на кім, нагаю!“

То й зачне гуляти.

„А з казана, щоби їли

Всі на світі люде —

Кілько страви ізварити,

Стілько в нїм і буде.

„От таке то, ясний царю!

Ми й самі не знаєм,

Як ті річі між собою

Поділити маєм.

„Чи три річі взяти разом

Судиш ти їдному?

Чи кождому їдну взяти?

І котру якому?

IV.

„Не журіть ся, царські діти,

Діти Канчукові:

Передайте ви ті річі

Нашому царьові.

„Цар розсудить, кому взяти!“

Слуги враз сказали.

---

*) В рукописі „рамінний“. А. К.

І царевичі Причені
Свої річі здали.

А Причепа тії річі
На столі складає,
Устає із свого трону,
Стиха промовляє:

„Свідок Бог: сужу я правду
І всі добрі люде:
Хто із вас братів поборе,
Усе того буде“.

І в мінуті двоє старших
Раптом ізчепились,
Ізчепились і до крові
Як ті півні бились.

А молодший лиш на кримку
Скоса поглядав...
Нїби місце дає братам,
К столу підступає.

Вже і тому і другому
Боки посинїли,
Вже кривлею тому й тому
Губи закипили.

А все таки вони бють ся,
Миром не мирять ся;
На остаток враз без сили
Шокотом валять ся.

Плещуть свідки у долоні,
І цар помагає,
А мізинець помаленьку
Руку простягає.

Хвать за крижку! да на себе!
Давай утікати!
Сенаторам через плечі,
Людам через п'яти!

„Ловить його, бісурмана!“
Усі закричали.
А він уже за порогом,
Поминай, як звали!

„Ну, пустили того біса,
Хоть сих не пускайте!
Не пускайте бісурманів,
Зараз порубайте!“

І царевичів безсильних
На шматки зрубали,
І собі нагай ремінний*)
І казан увзяли.

А мізинець-невидимець
З страху, чи із горя
Десь погнав ся через степи
До самого моря.

---

*) В рукописі „рамінний“. А. К.

V.

На полудень від заходу
Пишна, як дівчина,
Розвинулась і дримає
Сонная долина.

У головах терен веть ся,
Шю обвиває,
І квітками й ягідками
Голову вбирає.

Від восходу, як покрівля,
Відкотилось море,
Від заходу при долині
Стоять сиві гори.

Стоять гори при долині,
Ніби батько й мати,
І вартують, доки буде
Їх дитина спати.

І вартують зперед віка
І думу гадають,
Та на сонную дитину
Сльози проливають.

І на ноги спаде слізка —
І, як невидимка,
Закриває її чари
Стидливая димка.

Тая димка зеленія,
 Вабить і лякає,
 Вбитому житя дарує
 І сама вбиває.

Як на стан сльоза упаде, —
 Кругом обилеть ся,
 Опереже стан тоненький,
 В вузлик завинеть ся.

Завинеть ся і дівочі
 Чари замикає,
 І два кінці, як дві бинди,
 В море опускає.

Як на груди сльоза впале,
 То до серця леть ся,
 Доки в серці у горячім
 З вогнем не зійдеться ся.

І лиш тільки ізійдеться ся,
 Парою злітає
 І у сонної долини
 Груди підіймає.

Підіймає повні груди,
 Груди пробиває
 І горячою водою
 На світ вишливає.

Плачуть гори, течуть сльози
 Віки, не годину.

Та ті сльози не збужають
Сонную долину.

Плачуть гори зперед віка
І не перестануть,
Тільки лекше горам стане,
Як на море глянуть.

Море тихе, море ясне
Як дитя дрімає,
А за морем свята церква
І хрест святий сяє.

VI.

В сій долині меже морем,
Терном і горами
Жив собі Пастух-царевич
З своїми стадами.

Живе собі, як пташина
На святій волі,
Коло нього стада бродять
На шовковім полі.

А він собі під оріхом
Лежить на травиці,
І в травиці червоніють
Спілі полунці.

А навколо на деревах
Фіги і мідали.

Померанці і цитрини
Гиля повгинали.

Там спадають спілі сливи,
Жовті морелі,
А там тільки доспівають
Ріжки і дактелі.

На відклинах спілі дині
Й кавуни пестріють,
І над ними винограду
Китяхи синіють.

У долині над вілями
То метелик*) грає,
То жибонить бідна пчїлка,
В квітку заглядає.

А в повітрі над садами
Грають божі птиці,
І над ними, як склепіння,
Небо без границі.

А по небі плине сонце,
Тане**) на долину
І, як ненька, огріває
Рідную дитину.

Опочине ясне сонце, —
Місяць впливає.

---

*) В рукописі „мутелек“. А. К.

**) В рукописі „тає“. А. К.

Безграничне склепіння
Зіроньками сяє

І весело зорі грають,
Мигтять і мінять ся,
То погаснуть, потемніють,
То знов загорять ся.

Тільки місяць, місяць думний,
Знать — своє гадає:
Мірним ступнем поміж зорі
К заходу ступає.

Хіба тільки, як проходить
В небі середину,
Стане думний і погляне
В сонную долину.

А в долині туман бродить,
Убрус випрядає,
І на сонную долину
Стиха накидає.

VII.

І як в небо сходить сонце
І як в неба сходить,
Стає Пастух на долині
І думу виводить.

І стихає все навкола
Від орла до пчїлки,

Все живе й неживе
Слухає сопілки.

І та дума, його дума,
Ніби з неба леть ся,
І широко і далеко
За межу несеть ся.

Раз виходить піп із церкви,
Кондаки співає,
Коли чує: аж за морем
Якась дудка грає.

„Га!“ подумав, „певно люди
Заняли долину.
Піду но я що випрошу
Хоть на сорочину“.

І зібрав ся піп убогий,
Пішов понад море,
І приходить на долину
Під високі гори.

Аж на стрічу йде царевич,
З попом привитав ся.
„Чи здалека ви панотче?“
Батюшку спитав ся.

— „Я зва моря“, піп говорить.
„Я зва моря, сину,
І бідую Христа ради,
Мало що не згину.“

„Я вдовець*), не маю жінки
 І дітей не маю,
 І за церкву лиш їдную
 Та за душу дбаю“. —

„Будьте ласкаві, панотче,
 В мене відпичніте,
 Не цурайтесь мого хліба,
 Сядьте, закусіте“.

Простелив піп свою рясу,
 На траві сідає;
 Пастух ходить коло нього,
 Щиро угощає.

І наїв ся піп убогий,
 І хрест святий творить
 І дякує співакові,
 Дякує й говорить:

„О, спасибі! Добре, сину,
 Ти людей приймаєш,
 Тільки шкода, що до того
 Вина не тримаєш.“

„Знаєш, сину, вино добре;
 Письмо святе каже:
 Веселить смиренне серце,
 Маслом душу маже“.

---

*) В рукописі „вдівець“. А. К.

VIII.

„Вибачайте мні, панотче,
Я ще не розжив ся,
Ще і року не упило,
Як тут поселив ся.

„Розживу ся, і як будуть
Мене звати люде,
То на втіху добрих гостей
І то в мене буде.

„На сей раз, святий панотче,
Прошу, не судіте,
А убоге господарство
Поблагословіте!“

Спершу вийшли на озера,
Де між купинами
Пливали собі на волі
Гуси з лебедями.

І піп руку підіймає
І благословляє,
А тимчасом пастухові
Стиха промовляє:

„О, хорошії-ж лебічки
Й гуси маєш, сину!
А годилось би й на церкву
Дати десятину“.

І дарує той найкращу
 Гуску і лебідку,
 А піп тільки-но погладив
 Куцю борідку.

Ідуть далі понад річку,
 Аж на оболоні
 Табуном на волі грають
 Роскішні коні.

„Благословить тобі Господь
 І ті коні, сину,
 Лиш не жалуї в святу церкву
 Дати десятину“.

І вибрав той пару коний
 Під масть і під міру,
 Тай дарує і ті коні
 В церкву на офіру.

Перейшов піп вздовж і нахрест
 Всю його долину
 І на церкву ізі всього
 Вибрав десятину.

На остаток в нього видить
 Дудку золотую,
 І на дудку піп зливає
 Благодать святу.

„Всяка дудка твоя буде
 Повна благодати,

Тільки, сину, треба сюю
На святе віддати“.

„Вже на сее, святий отче,
Прошу вибачати,
Дудка — батьків подарунок, —
Не можу віддати“.

„Ну спасибі і за тее!“
Думає попина:
„Церкві хвала подобає,
Міні — десятина“.

IX.

Тільки-тільки що царевич
Батюшку відправив
І отець чеснії стопи
За море направив, —

Аж зза терену густого
Німець показав ся.
Іде, — пастух поклонив ся,
„Звідки?“ запитав ся.

„Я сем, члечку, вбогий Немец,
Фон Австрія з родем,
Жие собі тільки штукем,
З чужим хлебом-водем.

„Як сват сватем, нам Австрія
Хлеба не родзіла,

Тільки з вогнем нас палїла,
З водою нас топила.

„З таким бідом Немець нігди
З хлебом не працював,
Тільки ходив із олейком,
Штуки показовал“.

„Щож то в тебе за олейки?“
„Вшельке, мілий члечку:
І от того, жеби члечка
Покохал дзівечка,

„І од глави, і од очу,
Од боку боленя,
От седзеня і стоєня,
Піця і єдзеня“.

„Як такі-ж то олейки,
То сховай для себе.
Ще цікавий би я знати,
Що за штуки в тебе“.

„О, я славно умім штуки“,
Хитрий Німець каже.
„Тільки заплаць, мілий члечку,
Вшельке ці покаже.

„А то, члечку, і даремно
Маш ламане штуке“...
Перегнув ся назад Німець,
Падає на руки.

І руками впер ся в землю,
 Ноги підіймає
 І стоїть ногами в гору, —
 Ніби чорт тримає.

І здихнув Пастух-царевич,
 Просить Німця встати:
 „Що ти робиш з себе, Німче?“
 Став йому казати.

„Не пристало чоловіку
 З себе сміх робити.
 Чоловіку завше треба
 Чоловіком жити.

„Я дам тобі, чоловіче,
 Всього для початку,
 Та возьми, піди до дому,
 Збудуй собі хатку.

„Сій, ори, працюй, труди ся,
 Як всі добрі люде,
 То із тебе поміж людьми
 І сміху не буде“.

X.

Після Німця якось Господь
 Того не доводив,
 Щоби ще хто на долину
 Жебрати приходив.

І Пастух поставив хатку,
Хліб зібрав завчасне*),
І спокійно жив в долині
До самої весни.

Стала весна наступати,
Щіст святий кінчатись,
Ще лиш тиждень, — і великдень,
Треба сповідатись.

Із суботи на неділю
Йде Пастух із дому
І приходить, поклонив ся
Богові святому.

Поклонив ся і громаді,
Край пона вклякає,
А під сидить в патрахілі
Йому промовляє:

„Доки в церкву не положиш
Дудки золотої,
Поти тобі не прокажу
Сповіди святої“.

Устав з місця, пішов в олтар
І вечерню править,
А Пастуха коло серця
Мов кліщами давить.

---

*) Завчасу. А. К.

Вийшов з церкви за дзвіницю,
Ходить і блукає.

Аж приходять попів наймит
Да і розважає:

„Не жури ся, пане брате!
До землі бідою!
Мало чого піп не каже!
Ходи-но зо мною.

„Ти думаєш, що він справді
Так за церкву дбає?
О, бодай так! Все те, брате,
Собі забирає.

„А як мучить на соломі
Бідну ходобину!
Ходи, хіба, та оглянеш
Свою десятину“.

І пішов і сам оглянув,
Аж жаль йому стало!
У голодної худоби
Й стебла не лежало.

„Та де йому“, наймит каже,
„За худобу дбати!
Він за тебе тільки дбає,
З ким би йому спати.

„Та ще в хаті із ким-небудь
То й спати не буде.

Не пристало, — каже, — в хаті —
Будуть знати люде.

„А на горі ще іздавна
Соломняник має,
От туди він своїх гостей
На нічліг приймає.

XI.

„О, спасибі тобі, брате“,
Пастух обізвав ся,
„Що ти правду розказати
Не полінував ся.

„А не знаєш, чи й сьогодні
Буде молодиця?“
— „Як не буде? та без Гриця
Й вода не святить ся“.

„Добреж, брате. Я тут буду
О пізній вечері.
Не забудь лиш відімкнути
Затильні двері“.

Пішов Пастух по сопілку,
Назад повернув ся,
Увійшов в затильні двері,
В кутку пригорнув ся.

І поглянув кругом себе:
Всюди темно й тихо;

На горі лиш по мінутах
Шелепає лихо.

Далі чує тихий голос:
„Годі, серце, спати:
Збираєть ся сильний Турок
Москву воювати“.

„Не боїть ся Москва Турка“,
Хтось говорить знова,
„Коли Турок хоче битись,
То Москва готова“.

А Пастух пождав мінуту,
Та як стане грати!
Давай усе неживеє,
Як живе скакати.

Скачуть відра із водою,
Кадка з бураками*),
Скачуть лавки і полиці,
Мисник із ложками.

Скаче в сїнях стара ступа,
Як жива неначе,
І на горі підійняв ся
Соломняник, — скаче.

Верещить піп, репетує,
Кричить молодиця,

---

*) В первописі „бораками“. А. К.

Соломняник скаче, скаче
І в гори валить ся.

І довго піп жмелів слухав,
Не міг з місця встати.
„Ото було вам, паноче,
Дудки не бажати“.

Вийшов Пастух із обори,
Вигнав десятину
І погнав її на пашу
На свою долину.

Гусака лиш забув взяти
У отця святого;
Його рано серед хати
Спик отець живого.

XII.

Чи подужав піп за морем,
Пастух не питав ся;
Найшов церкву за горами
І до тої вдав ся.

Так і сповідь проказали
І запричастили
І без плати на великдень
Паски освятили.

Забув Пастух їдно горе,
Друге наступає :

Що день божий з його стада
Все щось пропадає.

А то качка десь пропаде,
А то і овечка,
А то гуски не долічиш,
А то і бичечка.

Різно бідний Пастух думав.
Звісно: в кого згуба,
Ще й у того до причинку
Гріха повна губа.

На послідок — що робити! —
Пастух засідає.
Коли гляне: поміж терен
Німень пролізає.

Пролізає... Ще нічого:
Може і не красти,
Може в гості йшов, сердечний,
Та не міг попасти.

От Пастух і виглядає,
Що то буде з того?
Німець виліз, кругом глянув...
Ні, нема нікого.

А тут саме коло терну
Череда стояла.
Він живенько за ягнятко
Та у терен драла!

„Почекай же, бісів Німче!“
 Пастух розважає.
 Взяв сопілку, засів знову,
 Німця виглядає.

Тільки Німець заліз в терен,
 Дудка як заграє!
 Німець скаче, Німець плаче, —
 Не рад, та гуляє!

І обдерлась сурдутина,
 Стало тіло голе;
 Німець плаче, Німець скаче,
 А тернина коле.

І пограла ще сопілка
 Й перестала грати, —
 Ледве живий вийшов Німець
 І став промовляти:

„Нех же єму шаць мордує
 З таким дудкем єго!
 Троха, троха не змордовал
 Немца убогєго!“

Аж від тогді на долині
 Жив Пастух щасливо:
 Його щастя, його долі
 Ніщо не мутило.

ЧАСТЬ ТРЕТЯ.

I.

Щож царівна Злотокрила
 На степу гадає?
 Чи по неньці-голубоньці
 Сльози проливає?

Чи літає в степу, грає?
 Чи хозяйством радить?
 Чи ватялась із сусідом*)
 І війну провадить?

Чи і їй**) „ламане штуки“
 Нішці приставляють?
 Чи і в неї десятини
 Люди вимагають?

Проливала вона слъози
 По неньці-цариці,
 Та щó мертвому допоможуть
 Наші жалібниці?

Проливала вона слъози
 У мертвого тіла,
 Поховала, й перестала,
 І повеселіла.

---

*) В первописі і тут, і далі: „сосідом“ А К.

**) В рукописі: Й ІІ.

І живе собі на полі
 Молода царівна,
 Куди гляне, не прогляне, —
 Земля рівна, рівна.

Її шати — пишні крила,
 Ліжко — пух-травиця,
 Для палацу — синє небо
 А стіни — границя.

В її крилах, злотих крилах
 Слуги й оборона,
 Її сила, її слава,
 Доля і корона.

І не має вона смутку,
 Не відає горя,
 Встане рано, пролетить ся
 До синього моря.

І мисть ся, як лебідка, —
 І в стару столицю!
 І молить ся там за себе,
 Царя і царицю.

І проскури лиш дождеть ся, —
 На степ відлітає
 Та о світі і о людях
 Думоньку гадає.

І щасливо упливали
 Дні її за днями,

Доки й туди не забралось
Лихо з пазюрами.

То не Німці гнули штуки,
Добро розкрадали,
Не попи то десятину
В неї вимагали.

То все війни тяжкі були
Де кривля*) все лилась,
Де й царівна Злотокрила
Ледве не зачилась.

II.

Раз десятій чи двацятій
Пташка злотокрила
В синє море кунати ся
Через небо пліла.

І тоненьке повітре
Крила розсікали,
І на крилах лучі сонця
Як діамант грали.

І прибула аж до моря,
Звилась над скалою

---

*) Важко розібрати, що написано в оригіналі: „кривля“ чи „крівля“. Фільольогічно обидві фонемні добрі. А. К.

І на скалу опустилась
Легкою ногою.

І дивилась довго в море,
Довго виглядалась,
Знать собою як у люстрі
Пишна любувалась.

І махнула крилоньками*)
І на воду сіла,
І облилась вода чиста
Кругом її тіла.

І облилась кругом тіла,
Що її чарує,
Коло того вона веє ся,
Те вона цілує.

Аж тут мабуть від Причепи
На ту саму пору
Прибув Кримчук молоденький
В невидимці к морю.

І поглянув: щó за диво!
Дівчина і птиця!
Крила злотно відбивають,
Сама — як вірниця.

І поглянув, — серце мліє.
Так би й розтопилось!

---

*) В першій версії „криленьками“ А. К.

Так, здається, що водою-б
Навкругі обвилось!

Але дівчина на морі, —
Як її достати?
Хіба, заким з моря вийде,
Треба почекати.

От обмила ся царівна,
Із води виходить,
І на ній вода росою
Сходить і не сходять. —

Ніби трудно, ніби нудно
З нею розлучатись,
Ніби хотілось ще мінуту
З нею позосіатись.

А царевич чуть не гине;
Лиш з води ногою,
Він царівни стан тоненький
Обвинув рукою.

Вона чує, та не видить,
Мов — Дух святий з нами,
І влякалась, обмахнулась
Обома крилами.

І, на щастє, невидимка
З голови злетіла.
Той — до кримки-невидимки,
Вона й полетіла.

Ш.

Оглянув ся Невидимець,
Поминай, як звали!
Тільки крила на повітрі
Махали, махали.

Полинула голубонька
Десь до полуночі,
І дивили ся, дивились
Кримчукові очі.

І дивились, поки любка
В крапку не змінилась,
Поки й крапка не іщезла,
В небі не розплилась.

„Нехай море висихає,
Камінь розпукає, —
Таки знайду тебе, пташко!“
Кримчук промовляє.

„Полеги ти на край світа,
В ледянеє море,
Заховай ся межі пущі,
Високії гори ...

„Не Кримчук, я невидимець,
Коли за тобою
Я не стопчу кругом світа
Босою ногою.

„О, найду я тую пташку,
Впаду їй на груди,
І чи миром, чи війною,
Моя вона буде“.

І насунув невидимку,
Зміряв слід очами
І пішов у степ шукати
Дівчини з крилами.

І блукав він по степові
Від самого раня,
І шукав він голубоньки
З раня до смерканя.

І вже сонце погасає,
Вечір вечеріє,
Кримчук видить: на степові
Насип зеленіє.

Кругом насипу крутого
Утоптане поле,
Кругом поля все чорнобиль,
Перекоти-поле.

І іде він через поле
Да і розважає:
„Коли поле так убите,
Хтось тут жити має.

„Може як раз попаду я
Пташку злотокрилу“.

І проходить через поле,
Лізе на могилу.

Вилізає. Нема пташки.

Нічого діяти!

Може пташки нема в дома, —
Треба почекати.

І сидить він і дрімає,
Аж ніч настає,
Засвітили ясні зорі,
Місяць випливає.

IV.

А царівна Златокрила
На всенощні була
І о пізнії вечері
На степи прибула.

І прибула на могилу,
Проектуру спожила,
Хоче спати... Що за диво!
Засвербіли крила.

„Стійте, крила, не свербіте“,
Любка обізвалась,
„Нема сили, щоб зо мною
Билась, воювалась.“

„Єсть над морем Невидимець,
Але й його кості“

Не занесе ворон чорний
До царівни в гості“.

„А може той Невидищець
І сюди забрав ся?“
І зняв кримку невидимку,
Любі показав ся.

„Щож, царевичу могучий?
Чи будемо битись?
Чи, як добрії сусіди,
Будемо миритись?“

„Не прийшов-ем я, царівно,
Із тобою битись,
А прийшов-ем помиритись,
З тобою женитись“.

„Дякую за добре слово
І мирюсь з тобою,
Та ніколи вічною
Не буду жоною.

„Не можу я вийти замуж,
Поки силу маю;
І тогді не вийду замуж
Як силу втеряю.

„Бо хоть би я сама хтіла,
Не допустить сила,
Щоб жоною кому була
Пані злотокрила.

„А відбийте в мене силу —
Що із мене буде?
Ні я людей не захочу,
Ані мене люде.

„Кленусь неклем!“ Кримчук каже,
„Кленусь головою,
Як не миром, то війною,
А женюсь з тобою!

„Лиш як крилам страшна кримка,
Кримці страшні крила,
Так самим нам не годить ся
Битись, Злотокрила.

„А поставим в поле військо,
Військо буде битись,
А ми здалеку від себе
Будем лиш дивитись.

„А з єім словом. Злотокрила,
Будь же ти здорова!
Мое військо буде в-завтра,
Будь і ти готова“.

V.

У неділю Злотокрила
Рано пробудилась,
Полетіла у столицю,
Богу помолилась.

Відслухала службу Божу,
Проскуру увяла,
І на степи повернулась,
На могилі стала.

Тільки стала на могилі,
Проскуру спожила,
Коли гляне: через степи
Іде вража сила.

І стріпнула ся царівна
Обома крилами,
І посипались як порох
Коні з козаками.

І зайняли ціле поле
І на полі грають,
Довгі піки виміряють,
Палашами мають.

Вогню крешуть, люльки курять,
Луки натягають,
Кричать, свистять, галасують,
Пісеньки співають.

І побавилась царівна,
Волос вириває
І гетмана з булавою
До них посилає.

Як гетмана увидали —
Не то щоб злякались,

А так, звісно, для порядку
В сотні позбирались.

Прийшов гетман, обдивив ся:
„А що, милі братця?,
Крипчук іде на царівну —
Треба воювать ся“.

„Та як треба, то і треба!“
Козаки озвались
І всі разом в отаманом
У степи погнались.

І війна ж то закипіла!
Боже, твоя воле!
Людські труни як солома
Укривали поле.

А живії по коліна
У кривлі бродили
І різались і рубались,
З місця не сходили.

І тогді лиш на степові
Різня перестала,
Як вся сила Крипчукова
Покотом лежала.

Після того вражі труни
Три дні хоронили
І над ними насинали
Високі могили.

А царевич-Невидимець
 Із такого горя
 Відцурав ся і царівни
 Тай пішов до моря.

VI.

Ще травою не покрилась
 Чорнії могили
 І ще крови на степові
 Дощі не відмили,

Ще царівна й після сього
 Балю не проспалась, —
 А для неї уже друга
 Учта готувалась.

Бо — біда до чоловіка
 Їдна не приходить,
 А все кілька на підмогу
 З собою приводить.

Лиш заким-то на степові
 Учта тая буде,
 За царевича Мисливця
 Спогадайте, люде.

На опівніч від заходу
 Єсть ліси дремучі,
 Їх границя — гори й море.
 Болота і кручі.

І ті гори — на полудні,
 Болота — з восходу,
 Бурштин-море — з опівночі,
 Кручі — від заходу.

Не садила ліси*) тії
 Рука чоловіка:
 Тії пущі, знать, стояли
 Від початку віка.

І в тих пущах ісплели ся
 Берест і кленина,
 Граб і ограб і крушина,
 Вільха і ліщина.

Ісплели ся і обнялись
 Братя молодії,
 А під ними догнивають
 Їх батьки старії.

Догнивають ніби трупи,
 Кора порохніє,
 І як кості недогниле
 Дерево жовтіє.

І як тіло умерлого
 Кора відпадає,
 І по нїї хробак лазить,
 Покорму шукає.

---

*) В першому списку закінчене а: „ліса“, хоч нище „ліси“ А. К.

І їдні вже ізогнили,
 Другі догнивають,
 А їднолітки живії
 Віка доживають.

То ще дуби, старі лиши
 На ногах держать ся;
 Та і тії незабаром
 Трупами зваять ся.

І в тих пушах від потоцу
 Люди не ходили,
 Там лігали тільки птахи.
 Та звірі бродили.

VII.

Серед пуці тече річка,
 А при ній поляна,
 І поляна — то столиця
 Мєсливого-пана.

І нема на ній палацу,
 І не видно стайні,
 Тільки трава зеленіє
 Буйва по поляні.

І по траві по зеленій
 Кінь вороний бродить,
 Прищурює віші вуха,
 Головою водить.

А під лицю старою
 Пан відпочиває,
 Заким встане й полювання
 Коню загадає.

І як тільки загадає,
 Віщий кінь приходить,
 Ліве вухо нахилиє,
 Як трубу розводить.

І царевич улізає,
 Правим вилізає,
 І облитий сріблом-влотом
 На коня сідає.

Після нього скачуть люде,
 Ідні з рогачами,
 Другі з ружами, сітками,
 Треті із хортами.

То на конях, то без коней,
 Всякі виступають,
 Виступають, кругом нього
 Поле укривають.

Укривають ціле поле
 І ждуть приказаня,
 Як прикаже пан Мисливий*),
 Мати полювання.

---

*) В першому виданні „мисливий“ А. К.

Скаже птахів полювати, —
 Летять поверх пущі;
 А звірину полювати —
 Летять через гущі.

І вже най стома ногами
 Звір який втікає,
 Або най стома крилами
 Пташка улїтає.

Най зайде в трістя-болота,
 В прірви на дно моря, —
 Попадеть ся лиш на око,
 Не втече небора.

А кінчилось полюване —
 Ізнов на поляну!
 Кінь стає і вухо праве
 Підставляє пану.

І заграють кругом труби,
 І пан улїзає.
 Улїзає, розбереть ся,
 Лївим вилїзає.

Потім челядь улїтає
 І там застаєть ся,
 Потім пан лягає спати,
 А вішун пасєть ся.

VIII.

Так і жив собі царевич
 На своїй поляні,
 Тільки й думи в нього було
 Що про полюванє.

І в тих думках кілька років
 В вічність полинуло,
 І літа ті найщасливіші
 Для Мисливця були.

Після того із шостого
 Чи з сьомого року
 Залягла йому гадюка
 Край лівого боку.

І згризала йому серце
 З раня до смерканя
 І патхнула тяжкі війни
 Замість полюваня.

От такі то річі були!
 Певними часами
 Полював собі Мисливий
 Межи болотами.

І вбив сарну, кілька зайців,
 Вовка і лисицю,
 На остаток несподівно
 Напав на куницю.

Летять слуги і Мисливий*),
 Хортів попускали,
 А кунця на болото,
 Поминай, як звали!

Біжить вона болотами,
 Полем, чагарами,
 Біжить з заду і Мисливий
 З слугами, хортами.

Убігає кунка в стеци, —
 Ба й ті не вертають
 І в густий бурян високий
 З псами убігають.

І ганяли, не догнали,
 У степу зблудили
 І на силу приблудились
 На ніч до могили.

І кругом могили стали,
 Стали розважати,
 Чи до дому повертатись,
 Чи тут ночувати.

Розсудили: ночувати
 Слугам серед поля,
 Царевичу — на могилі,
 Коли буде воля.

---

*) В первописі „Мисливий“. Таке саме тра-
 фляється і далі. А. К.

І подякував царевич
 За їх раду милу
 І пришпорив вороного,
 Їде на могилу.

ІХ.

А царівна Злотокрила
 На могилі спала...
 Крила рантом засвербіли,
 І царівна встала.

Перед нею в злоті, сріблї,
 Гарний, уродливий,
 Стояв з конем на могилі
 Царевич Мисливий.

І поглянула царівна
 Навкруга могили,
 А там люди пішо й конно
 Ціле поле вкрили.

І поглянула, питає:
 „Звідки, добрі люде?
 Чи війна у вас зо мною,
 Чи супокій*) буде?“

І царевич відвічає
 Паниї уродливий:

---

*) В рукописі „сопокій“. А. К.

„Я — царевич*) із поляни,
То — мої мисливі.

„Ми куницю полювали,
Да в степи загнали,
Не догнали, заблудились,
Сюди приблукали.

„Просимо тебе, царівно,
На нас не гніви ся.
Що без волі ми твоєї
В степи ввігнали ся“.

„Коли так“, царівна каже,
„Я жалю не маю,
Кілько схочете — полюйте,
Я вам позволяю.

„Ще годилась-би вас гречних
Череночувати,
Та я — панна, ти — кавалір, —
Прошу вибачати...“.

„Дякуем тобі, царівно,
І святому Богу,
Тільки звідси на поляну
Покажи дорогу“.

І царівна показала:
„Так тримайтесь, люде:

---

*) В рукописі „царевич“. А. К.

Перше кий вам попадеть ся,
Потім жито буде.

„І від жита на полудень
Там пішло ще наше;
А від нього на опівніч —
Все те буде ваше“.

І подякував царевич,
Шапкою склонив ся,
З вороного перегнув ся,
З панною простив ся.

Зібрав слуги і поїхав
На свою поляну,
І все думав за царівну
Любу та кохану.

X.

Звела з розуму царівна
Мисливого-пана,
І огидла йому пуща,
Збридла і поляна.

І чи спить він, чи дримає,
Чи думу гадає, —
Його думка край могили
На степу літає.

І літає коло тої,
Которую любить, —

Обіймає і цілує,
Ластить і голубить.

На щож думи, на щож мари
Про пишнії чари,
Коли з ними враз по серці
Бродять чорні хмари?

Спив і я той прикрий килих
За здоровля долі,
І в похміля моє серце
Розривають болі.

Правда, мило міні було,
Як дівча обняла
І опущене покрівле
З думки підіймала

І на розум накидала.
Правда, мило було!
Моє серце в океані*)
Роскоші тонуло.

Я забув про все на світі,
На все не вважав-єм,
Я й себе забув самого,
Мало памятав-єм.

Спамятав ся... вона щезла!
Розум холодів.

---

*) В рукописі „океані“. А. К.

Лиш нещасна моя думка
Росте та повніє.

В яким смутку, в яким жалю
З нею я блукаю,
В яких муках, тяжких болях
На світ порожаю.

Звянув мій вінок рутвятий,
І вона причина,
І хто знає, чи пригорне
Хоть дитя дівчина!

На щож думи, на щож мари
Про пишні чари,
Коли з ними враз по серці
Бродять чорні хари?

І роздумав пан Мисливий:
„Нічого гадати, —
Лучше бути у царівни,
Правду розказати“.

XI.

І пішов він до царівни:
„Панно Златокрила,
Ти строїла моє серце,
Розум погубила.“

„Верни розум, віддай серце
Зжаль ся надо мною,

Прийми моє вірне слово,
Будь міні жоною!“

„Царевичу любий, милий!
Вибачай, що скажу:
Я ніколи головоньку
Свою не завяжу.

„Доки сила єсть у мене,
Хоть би й я хотїла,
Не допустить мене замуж
Моя власна сила.

„А як доля мене зрадить,
Сила збита буде,
Нї я людей не полюблю,
Анї мене люде.

„Царевичу любий, милий!
Щиру правду кажу:
Я ніколи головоньку
Свою не завяжу“.

„Чари мої, небо моє!
Зжаль ся на до мною!
Не жоною, — Бог з тобою, —
Будь хочай сестрою!“

„Позволяю, позволяю,
І буду сестрою,
Лиш неслави, прошу тебе,
Не роби зо мною“.

І як рідная сестриця
 З братом обійнялась,
 Пригорнула його к серцю,
 Щиро цілувалась.

І щож? лекше тепер стало
 Мисливому пану,
 Коли він сестрою має
 Дівчину кохану?!

Бо чиж лекше: води хтіти,
 Питоньки просити,
 У воді по шию бути
 І води не пити?

Що йому за доля була
 І сестрою мати?
 Що за щастя йому було
 З нею розмовляти?

Тільки дума за думою
 Розум убивала;
 Тільки туга за тугою
 Серце розривала.

XII.

І не міг царевич знести
 Тяжкої недолі,
 І задумав її взяти
 Замуж по неволі.

І в півночі, як царівна
 Мала спочивати,
 Став царевич на всі степи
 Сіті розкидати.

І розкинув на всі степи,
 Поля і могилу,
 Ставить силу серед поля,
 Сам іде по милу.

Тільки вийшов на могилу —
 Мила пробудилась
 І сердитими очами
 Вколо обдивилась.

Всюди сітка на степові,
 Край могили люде.
 „Скажи, брате“, запитала,
 „Що то в того буде?“

„А щож буде, моя панно?
 Прийшов за сестрою,
 Щоб по волі, чи неволі,
 А була жоною“.

„Не буде сестра жоною“,
 Відповіла мила;
 І на ступень відступилась
 І стріпнула крила.

І як порох пішо й конно
 Козаки спадають,

І зганяють вражну силу,
Сіті обривають.

От урвала іден волос,
Ставить отамана,
І отаман в чисте поле
Запрошає пана.

Де межами степу були
Жито, кий, могила,
Там зійшов ся пан Мисливий
Й отаманська сила.

І зійшли ся, бють ся, тнуть ся,
І кінця не мають,
Ідні сили полягають,
Другі виступають.

У Мисливця нова сила
З вуха виступає, —
В Злотокрилої царівни
Із крил вилітає.

І зійшли ся, бють ся, тнуть ся,
Тільки й миру мають,
Як землею сировою
Трупи закривають.

І так бились літо й зиму;
Аж перед святою
Дождала ся Злотокрила
На часок покою.

І в столицю полинула,
 І там сповідалась
 І днів кілька із столиці
 В степи не верталась.

ЧАСТЬ ЧЕТВЕРТА.

I.

Безворотно девять років
 В вічність улетіло,
 Як на степу опочило
 Соловея тіло.

Улетіло девять років,
 Ще їден кінчав ся,
 А Причепа в того часу
 Ще й не сповідав ся.

І от, саме на Великдень,
 Слуги підступають,
 Будять сонного Причепу
 Да і промовляють:

„На добридень, ясний царю,
 Святом весели ся,
 Їдь у старую столицю
 Та запричастися“.

Встав Причепа, довго думав,
 Думав, що робити,
 На остаток сказав слугам
 Коні заложити.

Заложили слуги коні,
 Він умив ся, вбрав ся,
 Взяв барилко й фариакон*)
 На степи погнав ся.

Приїзжає у столицю
 І у церкву входить,
 А у церкві „херувими“
 Старий дяк виводить.

І врата святі открыті,
 Свята чаша сяє,
 І отець крижує руки,
 Духа призиває.

І кадилниця святая
 В олтарі кадить ся,
 І, як в небі білі хмарки,
 Оіміам клубить ся.

І в тих хмарках, ніби в небі
 Душі умерлії,
 Бликають перед вратами
 Свічі восковії.

А у церкві**) на колінах
 Стоїть Злотокрила

---

*) Не можна розібрати, що саме написано в оригіналі. А. К.

**) В рукописі: „на церкві“, та мабуть тес „на“ зявило ся тут по просту як антиціпація другого „на“, що йде зараз таки далі. А. К.

І як ангел перед Богом
Голову схилила.

І Причепи мимо волі
Серцем сокрушив ся,
Уклякнув і нахилив ся,
Господу молив ся.

Щиро Господу молив ся,
Щиро сповідав ся,
Потім разом з царівною
Він запричащав ся.

І по всьому піп виходить,
Проскури підносить
І царевича й царівну
На свячене просить.

II.

Піп, Причепи і Царівна
За столом сиділи,
Як звичайне на Великдень,
Зпершу яйця їли,

Потім паску і ковбаси
І усе свячене,
На остаток надпочали
Порося печене.

І отець святий говорить :
„Варто-би полити,

Та Бог свідок, нігде було
Крапельки купити“.

„Та то правда, ясний отче“,
Враз Причепка каже,
„Той і легко не поїде,
Хто коліс не маже.“

„Десь там я привіз с собою
Барилечко ціле,
Та не знаю, святий отче,
Чи ви пете біле?“

„Слава Богу“, отець каже,
„Що то розбирати!
Даня всяке за хороше
Бог велів приймати“.

І принесли те барилко,
Пляшу наточили
І поставили на тацу,
Три чарки налили.

І пан отець, як годить ся,
Змовив славословля,
І всі троє разом кажуть:
„Дай Боже здоровля!“

От Причепка випив повну, —
Другу наливає;
Батюшка ще тільки першу
З смаком допиває.

А царівна Злотокрила
Тільки шо надпила;
І надпила половину, —
На стіл положила.

П'ятую Причепа випив,
Випив — не упив ся;
Батюшка якось по третій
Спати положив ся.

А царівна Злотокрила
Першую кінчала,
І уже хмільная думка
Грати починала.

Куди гляне: все так мило,
Що й сусід поганий
Видить ся її хороший,
Гарний і рум'яний.

І не розум нею радить,
Хміль розпоряжає,
А Причепа тільки ходить
Та на вус мотає.

III.

Далі став, на нюю глянув,
Крісло присуває,
І сідає коло неї
Та їй промовляє:

„Ой, царівно-королівно,
 Пишна, златокрила!
 В тебе, мабуть, божа сила
 Свої чари влила.

„Кілько гляну я на тебе,
 Кілько подивлю ся, —
 Так водою й розілю ся,
 Воском розтоплю ся.

„Звідки ти, царівно люба?
 Де ти проживаєш? —
 Де ти царство своє пишне,
 Пишний палац маєш?

„Скажи, люба, щирю правду,
 Чи-сь кого кохала?
 Чи дала-єсь кому слово,
 Чи ще не давала?

„Як не дала-сь, мила, люба,
 Зжаль ся на до мною,
 Подаруй життям і віком,
 Будь міні жоною“.

І обняв її царевич,
 К серцю пригортає,
 А вона йому на груди
 Голову схиляє.

І, будь розум в неї в лобі,
 Того-б не бувало,

А то хміль, погане зїля,
Всеньку розібрало.

Хміль на груди каміннії
Голову схиляє,
Хміль Причепу обіймає,
Йому промовляє:

„Я царівна-королівна,
В степу проживаю,
Іще мужа не добрала-м,
Тільки добираю.

„Сватав ся колись до мене
Жвавий Невидимець,
А тепер за мене бєть ся
Мій сусїд Мисливець.

„Та, царевичу Причепо,
Ти з них наймилїщий,
Ти найкращий, найдобрїщий
І найрозумнїщий.

„Я хотїла-б тобі бути
Вічною жоною!
Тїлько крила!... ой, не могу...
Стрепени рукою!“

І підняв царевич крила
І потряс крилами,
І посипались яв порох
Конї з козаками.

І ті коні воронії
Тільки що держать ся,
А козаки такі п'яні,
Що із ніг валять ся.

IV.

Незабаром Злотокрила
О світі забула,
Похилила ся на крісло
І хмільна заснула.

Для невинної дівчини
То крутий часочок,
І, будь тут на вітрогона,
Вінок не віночок.

Та Причепа добре знає,
Що куди стріляє;
Він по хаті похочає
І думу гадає:

„О-таке-то, добрі люди,
Все мое кохання:
Лиш над бочкою сидіти
З раня до смерканя.

„А о панстві і о царстві
Де вже міні дбати!
Значить, сильного сусіда
Міні страшно мати.

„Але от моя сусідка —
Та ще й сильна дуже,
І для неї моє військо,
Хоть би й два, байдуже.

„Як потрясе лиш, псяюха,
Обома крилами,
То насипле тих козаків
До стилої мами.

„Біда, батьку! Що робити?
Та що і чинити?
Щож чинити? Звісно діло;
Тра біду забити.

„Що забити, то забити:
Я і сам то знаю;
Лиш сусіда ще їдного
Я на думці маю.

„О то шельма Невидимець!
Куди моя сила!
Його тільки і звоює,
Що ся Злотокрила,

„О-то треба одурити;
Скажу, що женю ся,
І таки при пан-отцеві
З нею заручу ся.

„А щоб того дохопити,
Вдам ся до горівки;

Без горівки куди внятись
До такої дівки!

„Із Мисливцем — і то билась!
Відігнала Кримця!
А я, правду ісказати,
Що така за птиця?

„Так от! треба підпоїти,
З нею заручитись,
А потому туманити,
Тільки не женитись.

„Після того най звоює
Невидимця мила;
А там звісно, що зробити:
Відрубати крила“.

V.

Рано тільки освітив Бог —
Усі троє встали,
Пішли в церкву на молитву,
Службу відстояли.

Повернулись, знов до чарки,
Випили всі троє,
І царевич і царівна
Сіли враз обоє.

І обоє сіли разом,
Разом обійнялись,

«Обійнялись, розмовляли,
Щиро цілувались.

А під сивий*), бородатий,
Тільки поглядає.

„О то б слава була пара!“
До них промовляє.

„Хіба буде в вас, царівно,
Годі діувати.
Чи ж не лучше вийти за муж,
Свого мужа мати?

А царівна зрумяніла,
Не одповідала,
Лиш царевича тісніще
Ручкою обняла.

„Щож, житя“, царевич каже,
„Хіба заручім ся!
І як буде воля божа,
То і оженім ся“.

Та царівна знов мовчала,
Не одповідала,
Лиш обняла ще тісніще
І поцілувала.

„Возьміть, отче, дві обручки,
Поблагословіте,

---

*) В рук. „сивий“. Д. К.

Освятить їх як годить ся,
Та нас заручите“.

І узяв піп' дві обручки
І благословляє
І коханків обручає,
Обручки міняє.

І коханки обручились,
Хрест поцілували
І присягу перед Богом
На кохання дали.

Після того стали пити,
Доки хто іздужав,
І царівну хміль веселий
Перше всіх подужав.

Потім батюшка старенький
Спати положив ся,
Лиш Причепя не упив ся,
Тільки розпалив ся.

І обняв царівну сонну,
Крила відклоняє
І обвив ся, обгорнув ся
І все забуває.

VI.

На Великдень у вівторок
Злотокрила встала

І, що смашно спочивала,
Тільки й пам'ятала.

А тут милий її знову
Хмільом похміляє
І до себе в своє царство
В гості запрошає.

І поїхала царівна
В гості до милого,
Погостила нетямуща
До Хоми святого.

Погостила, вина взяла,
В степи полетіла.
І там душу заливала,
Як душа боліла.

Так заручена царівна
Цілий рік прожила,
Лиш Причепу обіймала
Та хмільнев пила.

Але раз якось царівні
Вина не достало.
Пробудило ся сумління,
Душу розгризало.

І шептало її бідній:
„Що ти починила?
Свою славу, честь і волю —
Все ти погубила!“.

І так тяжко їй та важко,
 І так сумно стало,
 Ніби сто пудів заліза
 На її серце впало.

І не втерпіла царівна
 І кидає стени.
 І, щоб душу закрити,
 Летить до Причени.

„Ой, царевичу Причено,
 Тяжко міні жити,
 Дай, коханий, вина чарку
 Душу закрити“.

„Пожди трохи, моя мила“,
 Він відповідає:
 „Чи ти знаєш Невидимця,
 Де він проживає?“

„Достань з нього міні кримку,
 Тоді будем пити,
 Будем пити і гуляти,
 Як у раю жити“.

Ізвинулась, полетіла
 В степи Златокрила
 І стріпнула раз остатній
 Свої пишні крила.

І найкращий чорний волос
 З голови урвала:

Свому війську раз остатній
Отамана дала.

І говорить отаману:
„Іди, милий синку,
Та вишукай Невидимця,
Достань з нього кримку“.

VII.

Як розсипались козаки
Всюди по степові,
Застукали Невидимця
Десь у байракові.

Обступили наоколо,
Бідного спійняли,
І убили, закопали,
Невидимку взяли.

А царівна невидимки
І не огляділа,
Тільки взяла й до Причепа
Льотом полетіла.

І узяв Причепа кримку
І напоїв милу
І поїхав з нею разом
В степи на могилу.

І зачали на могилі
Бальом балювати,

Цілуватись, милуватись,
Пити і гуляти.

І нещасная царівна
Тяженько упилась
Тай на мамину могилу
Покотом звалилась.

Рознустились пшні коси,
Відхилились крила;
Що святого у дівчини,
Все вона відкрила.

І літає птах над нею,
Вічну пам'ять править,
А Причепи ще раз бідну
Дівчину неславить.

І літає птах, співає:
„Горе тобі мила!“
А Причепи вже ламає
Золотії крила.

І виламав крило праве
Край самого тіла,
І на рані, на глибокій *)
Кривця закинула.

І виламав крило праве, —
Лівеє ламає,

---

*) В рук. „глибок[ий]“. А. К.

А відломлене тим часом
Життям відживає.

І ожило, і в повітрі
З під руки фурнуло
І далеко в чужу землю
Жити полинуло.

А Причепи крило друге
З тілом вириває
І нещасною царівну
Кримкою вкриває.

А крило несе під гори,
Кинув між собаки,
І зачали крило гризти
Дикії собаки.

VIII.

Спокійніший став Причепи,
Лучше запиває:
Із сусідів таких сильних
Ніхто не лякає.

Тільки й страху, що на пущі
Брат його Мисливий*),
Але і той незабаром
Пропає нещасливий.

А. К. *) В рук. „мисливий“ і далі „нещасливий“.

Чи то сповідь те вчинила,
 Чи війна огидла,
 Чи царівна Злотокрила
 Так із пянства збридла, —

А від Світлої неділі,
 Як запричашав ся,
 Пан Мисливий з царівною
 Більш не воював ся.

А бувало, що день божий,
 Робить полювання
 І полює і ганяє
 З раня до смерканя.

Полював він раз медведя,
 Та на своє горе
 Десь загнав ся на край світа,
 Під ледяне море.

Истомились бідні слуги,
 І кінь спотикав ся,
 Та і сам він на коневі
 Ледве що тримав ся.

І гадає пан Мисливий:
 Де би відпочити?
 Брат Причепи по дорозі, —
 Чому-б не вступити?

Заїзжає до Причепи.
 „Здоров, пане брате!

Чи дозволиш відпочити,
Переночувати?"

„Здоров, братіку Мисливий!
Прошу до покою...
О, як же я давно, брате,
Бачив ся з тобою!“

Привів в хату, просить сісти,
Просить їсти, пити,
А тим часом каже слугам
Коня уходити.

Слуги взяли вівса шірку
І вином поляли,
І вівсом тим аж до звалу
Коня вгодували.

Вгодували, в льох завели
Під желізані брами
І всі двадцять брам замкнули
Двадцятью замками.

А тим часом і Мисливий
У палацу впив ся
І хитав ся в своїм кріслі,
Поки не звалив ся.

І мулярі ізійшли ся,
Мисливого взяли,
Назад руки ізв'язали,
В стовп замурували.

IX.

І по царству Соловоя
 Всюду тихо було.
 І на пущі й на степові
 Ніби сном заснуло.

Сам Причепа запиває,
 Спить, не просидає,
 Аж тут дудка десь здалека
 Грати зачинає.

І ту дудку на могилі
 Чує Злотокрила
 І в години на годену
 Виростають крила.

І Мисливий серед муру
 Тую дудку чує
 І звязані свої руки
 Пробує, моцює.

І кінь його серед льоху
 Дудку зачуває
 І — що пісні — копитами
 Браму розбиває.

Чує дудку і Причепа
 І не раз жажнеть ся,
 І із чаші золотої
 П'єть ся і не п'єть ся.

Чи то дудка золотая
Щось лихе віщує?
Чи то так його сумління
Мучить і мордує.

І так йому тяжко, тяжко!
І так нудно, нудно!
Тяжеліють руки й груди,
І дихати трудно.

А тут дудка грає, грає,
Ніби вимовляє:
„Стережи ся, злий Причепо:
Господь покарає“.

Ляже в постіль спочивати, —
Спить ся і не спить ся:
Йому дудка золотая
Ніби кара снить ся.

Сяде їсти, — і не їсть ся,
Пити, — і не петь ся:
Якась туга коло серця,
Як гадюка веть ся.

І всі двері зачиняє,
Вуха затикає,
А сопілка грає, грає,
Ніби вимовляє:

„Кай ся живо ти, Причепо,
Тілом і душою:

Піднялась рука Господня —
Кара над тобою“.

І ша!... тихо всюди стало,
В цілім царстві тихо;
Та страшніше воно було,
Ніж самеє лихо.

X.

І остатню співак думу
Грати зачинає,
І дрижить земля від неї,
Камінь розлукає.

І двадцять коло льоху
Брама затріщала,
Враз із крюками, гаками
Хрюпнула, упала.

І затряс ся стовп камінний,
На бік похилив ся,
І вершок його зламав ся,
Покотом звалив ся.

І далеко на степові
Затряслась могила,
І у сонної Царівни
Засвербіли крила.

І царівна пробудилась,
Все припомянула

І на вдяку до Причепи
Льотом полинула.

А там уже і Мисливий
Конем своїм грає
І сто тисяч своїх слугів
З вуха випускає.

І Царівна свої крила
Раптом потрясає, —
Сорок тисяч свого війська
Із крил висипає.

„Виступай, негідний враже,
В чисте поле битись!
Не будемо ми з тобою
До смерти миритись!“

І Причепа у столиці
Слуг своїх збирає
І чи радий, чи нерадий —
В поле виступає.

І обняли його силу
Дві великих сили
І Причепине все військо
До ночі побили.

А самого неубитим
У полон узяли
І сиділи та гадали,
Кару вимишляли.

Аж іде Пастух царевич
 І став розважати:
 „Не годить ся нам брат брата
 За гріхи карати.

„Всі ми винні перед батьком,
 Зле усі ми жили,
 А ходім на суд і правду
 В степи до могили.

„Нехай батько знов явить ся,
 Очі нам розвяже
 І розсудить і научить
 І всю правду скаже“.

XI.

Нічка тиха, зорі світять,
 В небі місяць грає;
 Степ туманом обгорнув ся
 І сном засипає.

Не шумить сухий чорнобилъ,
 Коник не стрекоче,
 Перепілка не співає
 І вуж не сикоче.

І дрімає степ широкий
 І кругом біліє;
 Тільки давня могила
 В степу зеленіє.

І в могилі цар, цариця
 Сном опочивають.
 Над могилою їх діти
 Варту відбувають.

Вдруг по степу загуділо.
 Затряслась могила,
 Стало сумно, стало страшно,
 Північ наступила.

І дух царя Соловоя
 Став на верх могили:
 Як діямент його шати
 Пишнії світили.

І на вінку на смертельнім
 Квітки виростали,
 Виростали, розпукали,
 Чоло обвивали.

„Діти мої, любі діти!“
 Став їм говорити:
 „Не вмiли ви шануватись,
 Не вмiли ви жити!“

„Єсть три сили в чоловіка,
 І першая — знанє,
 Другая — добротворінє,
 Третяя — коханє.“

„І в коханві три гiляки:
 І першая — грати,

Друга — чари малювати,
Третя — їх писати.

„І по силі із вас кожний
Відібрав від Бога,
І кожному із вас була
Простая дорога.

„Мисливому — розмишляти,
Тайни пізнавати,
Причепі — за все чеплятись,
Добро вибирати.

„Пастухові — дивео грати
Дочці — помагати:
Чари в краски малювати,
Піснями писати.

„А усїм вам — разом жити
І вязати сили...
Діти мої, любі діти!
А чиж так ви жили?

XII.

„Сину старший, сину перший,
Стань передо мною,
Най розсужу суд і правду
Перше над тобою.

„Тобі, сину, добре серце
Дала твоя мати,

І ти міг би від кохання
Гилля всі обняти.

„Лиш життя твоє пастуше
Того не давало:
Воно тебе в твоє серце
Власне замикало.

„Із дитинства ти всі чари
В серці лиш находив
І ті чари на світ божий
Голосом виводив.

„Все то, сину, милий сину,
Все то розважав я
І по мислі тобі царство
І дарунок дав я.

„І спасибі тобі, сину,
Нічого казати:
Ти умів на своїм місці
Хороше стояти.

„Тим лиш тільки не хвалю я,
Що-сь в собі замкнув ся,
Що й умерших відцурав ся,
За живих забув ся.

„Стань і ти передо мною,
Донько Злотокрила,
Най розсужу, чи так, донько,
Як повинна-сь, жила.

„Тобі, доню моя мила,
Опісля цариці
Оставались на ділизну
Степи без границі.

„Степи пишні і розкішні,
Степи чарів повні.
Да і ти на серці мала
Склони любовні.

„Ото й дав я тобі крила
Щоб ти скривь літала,
Що чарує — малювала,
Піснями співала.

„А на щож ти обернула
Свої сильні крила?
Тільки з ровуму зводила,
Кров людськую лила.

„І хоть близька й рядом була,
Ти ума не вчилась,
Нахилилась до худібства,
І все погубила-сь.

„Доню моя Злотокрила!
Ти, дитя милевьке!
Не втішила-сь мене, доню,
Ані свої неньки.

XIII.

„Стань і ти, Мисливий сину,
 З своїм даром з неба!
 Чи той дар святий із неба
 Ти ужив, як треба?

„Тобі дав Бог добрий розум
 До розпізнавання,
 І ти, сину, ще з дитинства
 Любив полювання.

„І полюючи по лісі
 Зіля вивчав єсь,
 І полюючи за звір'єм
 Звірів пізнавав-єсь.

„І як бігав через гори,
 Скали і обвали —
 Тобі думки і про землю
 В голову впадали.

„І як здобич попадалась,
 Требаж було бити, —
 Требаж було в ціль ціляти,
 Луком не схибити.

„Все те розуму бажало,
 Щоб розміркувати.
 Все те мало тобі, сину,
 Розум розкривати.

„І по мислі дав я землю
 Для впізнання твого,
 І на поміч, на підмогу
 Коня вороного.

„Тай ти, сину, мало, мало
 Розуму учив ся!
 Замість тихої науки
 Ти з ріднею бив ся.

„Стань і ти сюди, Причепо!
 Стань передо мною,
 Най розсужу свою правду
 І суд над тобою.

„Сину мій! любив ти, сину,
 Все покоштувати,
 Лиш не хтів ти з поміж злого
 Доброго пізнати.

„Ти донав ся до худібства, —
 Душу затопив-єсь,
 І від батька замість всього
 Лиш вина просив єсь.

„Правда, діти, що і того
 Треба в вашім віку,
 Тільки здержним в тому бути
 Треба чоловіку.

„Діти мої, любі діти,
 От вам правда щира:

Не впивайтесь і не бийтесь,
Не соромте мира.

„Жийте кожне в своїй силі,
Тільки-но кохайтесь,
І всі четверо збирайтесь —
Правди научайтесь“.

10—18 декабри, 1857 року.

СТАРОЧЕСЬКІ СПІВИ

8

КРАЛЬДВІРСЬКОГО РУКОПІСУ І ДРУГИХ.

ПЕТРОПІЛЬ,

1860.

Переднє слово од редактора.

Всім відомо, що в кінці XVIII і першій чверті XIX століття зачав прокидатися національний дух у звійчених Чехів. Тільки ж першими часами гурток свідомих націоналістів був дуже і дуже невеличкий: мало хто був спроможний вірити в думку деяких патріотів (Шухмайра, братів Тамів, братів Невдлїх, Палковича і, особливо, молодих парубків — Свободи, Лінди, Ганки, Коляра, Челяковського і ин.) про те, що вмерле чеське письменство могтиме знову воскреснути і віродити ся. Доволі буде вазначити, що навіть т. зв. „патріярх словянської науки“ Добровський (1753—1829), який своїми науковими працями поклав історичну підвалину для чеської національної самосвідомости і таким способом поміг ожити чеському письменству, — зробив цю прислугу вовсім не-свідомо; він дивив ся на чеську давнину, історію і мову як на щось мертве, як на предмет для археольогічних наукових студій.

і вважав воскресене чеської літератури (включаячи хиба чисто простонародню) за неосущиму мрію. „Дайте спокій мерцям!“ казав він — і тому-то сам писав або по німецьки, або по латині, і хиба зрідка-зрідка по чеськи. А вже-ж коли таким скептиком міг бути патріарх славістики, то що-ж казати про широку масу!.... Нечисленні чеські патріоти розуміли, що зніщену масу швидко пробудять в її національній мертвоті і вітхнуть національними чеськими ідеями не голі проповіді, а які-небудь дуже гарні твори живої народньої поезії (отакі, наприклад, як у Сербів пісні, що саме тоді збирав Караджіч), або які-не-будь стародавні пам'ятники, звідки наглядно, на віч кожному видно було-б колишню славу чеського народу, — наприклад стародавні історії або стародавні поетичні твори в дусі руського „Слова о Полку Игореві“. В живій чеській поезії не можна було відшукати нічого-сінько такого, як сербські пісні або (одкриті значно пізніше) великоруські биліни. Тим-то правий гурток патріотів удав ся до розшукування бажаних пам'яток давнини, і от, переважно коло 1816—1819 року (по часті й пізніше), серед усяких дивовижних і дуже таємничих обставин, видобуто на божий світ сім документів, що мали показати незмірну, віковічну перевагу нації чеської над

німецькою і викликати національну гордість. Ті сім документів: Пісня під Вишеградом, Короледвірський рукопис, Зеленогірський рукопис (= Любушин суд), Пісня закоханого короля Вацлава I, Чеські гльоси на латинським словарі Mater verborum, Згорільські уривки св. Письма, Пророцтво Любушине.

1) Пісню під Вишгородом знайшов 1816 року на старій пергаменовій оправі одного рукопису студент Йосиф Лінда. Вона мала походити з XIII в. і бути гарним зразком стародавньої чеської лірики. Того рукопису, що на його оправі знайшла ся ця пісня, ніхто окрім самого Лінди не бачив.

2) В вересні 1717 року Вацлав Ганка, без свідків, відшукав на горищі церковної вежі в Королевінім дворі свій Короледвірський рукопис, віднесений до XIII—XIV в. Але то тільки сам рукопис та найпівніщі його частини мали походити з XIII—XIV в.; щож до інших творів, які в нім містилися, то вони мали вложити ся значно ранійше. „Забой і Славою“ та Людєк (= Ludwig) оповідає про подію, яка могла одбутися хіба в VIII—IX віці; а в цієї поеми дихає енергічне почуте національної волі. Чехи-язичники виступають тут поетичними героями так само, як і в поемі „Честмір і Власлав“, що оповідає про подію першої половини IX віку. Ще поетичнійше малюєть

ся перед нами сіра чеська давнина з пісні „Олень“. Поема „Людиша і Любор“ показує нам лицарські турніри у Чехів іще за часів якогось князя залабського, хоч історія казала-б нам думати, що турніри запроваджено в Чехії не раніш од XIII віку. Взагалі весь Королеводвірський рукопис свідчить нам, що величезний культурний, широко-національний розвій Чехів датується од найстарших часів, — тих часів, коли сусідні Німці були ще попросту варварами.

3) Любушин суд, або Зеленогірський рукопис, прислано 1818 року до ново-заснованого Чеського Музею од якогось аноніма (пізнійш вияснено було, що той анонім — Йосиф Ковар). Зоглядівши той манускрипт, учені патріоти признали, що писано його в IX віці, себто раніш од будь-якого словянського пам'ятника. Подробиці Любушиного суду, де вгадують ся діви, що „u iednéi su desky prawdodatné“, свідчили, що у Чехів іще перед Кирилом і Методієм було своє письмо і писані закони. Вже коли Королеводвірський рукопис вимальовував Чехів перед нами на таким високім ступні духового і національного розвою, яким не могли похвалити ся рівночасні з ними Німці, то Зеленогірський рукопис простісінько заявляв, що й самі Чехи IX віку свідомі були своєї висшости над Німцями: „Nechvalno nám

w Niemczech iskati prawdu“, — каже на Любушинім суді Ратибор. Виходило, що рідко котрий народ мав таку ранню виразну національну самосвідомість, як Чехи. Так отже національному почуттю Чехів Зеленогірський рукопис схлібляв, як бачимо, дуже. А разом він мусів дуже придати ся для фільольогів, і для будь-яких істориків. Фільольоги могли одшукати собі в ній деякі незвичайні слова або форми, що незвісні були в жадної словянської мови і повинні були, очевидячки, вважати ся за величезні архаїзми; таким наприклад, являєть ся в уривку „Sniem“, слово *ot* (батько): „Wšak *ot* svéi čeledi vojevodi“; задля недогадливих фільольогів Ганка додав у словарці, що *ot*=*otec*, як *kot*=*kotec*. Не менче цікавого і важного матеріялу міг тут знайти й славіст, історик, бо приміром у тім самім Sniem'ї він вичитував найточніші звістки про давній семейний побут у Словян:

Wšak *ot* svéi čeledi vojevodi,
 Mužie pašú, ženy ruby stroiá,
 I umre li glava čeledina,
 Dieti wše tu sbožiem wlednú.
 Wládyku si z rodu vyberúce,
 Ký pleznie — dle w snemy slawny chodí,
 Chodí s kmetmi, s lechy, wládykami.

Правда, воно могло-б здати ся трохи чудним, чому се співець захотів так детально оповідати про всім тоді відомі і нікому в сучасників не цікаві звичаї, неначе навмисне хотів зробити велику прислугу для тих істориків, які його читатимуть аж за тисячу літ. Тільки-ж коли не було сумніву про автентичність Зеленогірського рукопису, то чи варто було історикам сушити свою голову над такими питаннями? Треба було просто брати дорогоцінні історичні звістки та радіти, що співець забажав подати їх.

4) Одна з пєс Короледвірського рукопису „Олень“ і друга, зовсім ще незвісна — *Piesen krále Václava I* — одшукали ся 1819 року на оправі одного стародавнього манускрипта, якого зрештою нікому не пощастило побачити, бо він кудись таємничо пропав; прислав тую пісню скриптор університетської бібліотеки. Ганка заявив, що „*Pieseň*“ старша од „Короледвірського рукопису“ мабуть на ціле столітє.

5) Середньовіковий латинський словарь *Mater verborum* довгий час лежав собі в Чеському музеєві, ніхто в н.м нічого особливого не був доглянув, аж ось 1827-го року Ганка показав його Німцєви Графови, — і тоді виявило ся, що коло латинських пояснень знаходять ся й деякі чеські приписки поміж рядками, тай то незвичайно важні.

Знайшла ся й дата написаня, бо під однією мініятурою, дуже гарно зробленою (а ніхто досі й не знав і не догадував ся, що на рукописі *Mater verborum* єсть такі артистичні мініятури, дорогоцінні намятки старочеської штуки) підписано було імя переписчика Вацерада і маляря Мирослава (себто найчистійших Чехів, а не Німців) та 1102-й або 1202-й рік. Змістом своїм чеські гльоси показували, наскільки давні Німці стояли нижче од Чехів; наприклад *barbarus* витолковувало ся як *tardus, obtusus, imperitus, stolidus, Némes*. З пояснень коло назв римських богів виявляло ся, що у Чехів була сильно богата мітольоґія: *Mars* перекладав ся Свантовіт, *Venus* — Прія, *Ceres* — Жива, *Nescate* — Морана і т. д. Ці гльоси мали вияснити, чому се в Зеленогірському і Короледвірському рукописах так багато поганського елемента: очевидячки той елемент був довго сильним і живим серед Чехів. Заразом ті гльоси кидали нове світло на всю словянську теогонію взагалі, освітляли її новими, нікому ще незвісними фактами.

6) У інших Словян найстаршими пам'ятками письма були єванґелія і інші святі книжки. 1828-го року Ганка одшукав уривки в такого самого пам'ятника чеського, тільки-ж архаїчніші од інших словянських. Це були Згорільські уривки Іванового єванґе-

лія, писані — на думку чеських учених — у X віці. Знайшов їх Ганка на оправі книжки „Disciplina et doctrina gymnasii Gorlicensis“.

7) Найпізнійше, вже аж 1849-го року Ганка знайшов віршовані чеські „Пророцтва Любушині“. Відшукали ся вони теж та оправі давнього рукопису XV віку. Лавинський текст тих „Пророцтв“ Ганка знайшов уже перше, і вчені Чехи віднесли латинський текст до XIV віку.

Не важко зміркувати, що всі отсі знаходи, яким не було паралель у жадного в інших словянських народів або й у Німців, повинні були втішити національну гордість Чехів до найвисшої міри. Невеличкий гурток чеських (досі переважно лиш празьких) патріотів швидко зачав зростати на всю Чехію, бо всі-ж бачили, що вони не якісьтам дивні фантасти-мрійливці, і що в них єсть твердий історичний ґрунт під ногами, та що Чехи з давніх давен стояли вище од Німців таї, можна сказати, вели перед між культурними народами, і що вони ще в IX віці мали за „нехвальну“ річ „iskati v Němsecch pravdu“, ба й у XII віці слово „Німець“ було для них синонімом слова *stolidus, barbarus*, і що теперішні чеські патріоти не дикю химеру на піску будують, тільки попросту свою славу давнину природним хо-

дом наново відбудовують. Окрім величезної національної ваги, ці пам'ятки мали першорядну вагу наукову, та й весь учений світ мусів з пошаною дивитися на Чехів. „Згадані документи зробилися для словянських учених одним з найцінніших автентичних свідощів про чеську або й спільно-словянську давнину, мову, мітольоґію, звичаї й норми, образование; цитати з „Любушиного суду“, „Короледвірського рукопису“, „Mater verborum“ і т. и. являлись на підпору всяким мітольоґічним теоріям, розвідкам про стародавній громадський побут, розвідкам про форми старої словянської поезії і т. и. — та й то не тільки в учених Чехів (як от у Шафарика, Паляцкого, Ербена і ин.), але не менше того у вчених Росіян і Українців (Бодянського, Срезневського, Афанасєва, Буслаєва, Котляревського, Гільфердінґа, Конст. Аксакова і ин.). На цих пам'ятниках виучувалося чеської мови нове покоління руських славістів, і для них Любуша та герої Короледвірського рукопису були такі самі знайомі, рідні особи, як герої руської літописи та Слова о Полку Ігореві. На виробленні ідеї про спільно-словянську єдність, про словянську культурну самостійність, про певну висшість словянської національної вдачі і т. и. чеські поеми мали великий вплив, так само як сербський епос, руська перша літопись і інші

першорядні пам'ятники старої слованської літератури“*). З передмови Руданського і з того факту, що він заходився зладити переклад, ми бачимо, наскільки він (як і інші наші письменники) одушевлявся Короледвірським рукописом; сюди-ж мабуть, сягає своїми коріннями і його давніша поема „Царь-Соловей“.

Та нарешті правда мусіла виявити ся; чеська слава, оперта на брехні, мусіла як дим розвіяти ся, і тим гіршим було загальне розчарованє. Коли Словянин вгадує тепер про когось із Чехів з великою пошаною, то не про Ганку, що винаходив усі ті тенденційні пам'ятники, а про об'єктивного, чистого душею Добровського, що не вагався назвати фальсифікатом (1824) і „Любушин суд“, і потім — „Пісню під Вишгородом“ та „Згорільські уривки“. Спершу таких людей, як Добровський, було не гурт (Копітар, Міклошич**), далі в 50-ох роках сумніви загострили ся, а під кінець 70-х і на початок 80-х років число об'єктивних Чехів, для яких наукова правда була важніша од патріотизму,

---

*) Пипін, Історія славянскихъ литературъ. Петербург, 1881, т. II, ст 811.

**) Він ніколи не цитував тих чеських рукописів у своїх славістичних працях і таким способом виявляв свою мовчазливу думку, що ті пам'ятники — підроблені.

заснованого на неправді, значно побільшало; по всій Словянщині ще перше розвивався скептицизм супроти Чехів. І так наприклад колишній прихильник Ганки, наш земляк проф. Бодянський іронічно згадував на лекціях у московському університеті про Ганку, як про чоловіка, jenže Rukopisy Královorský a Zelenohorský ne jenom znalezl, ale i vynalezl („nicht nur gefunden, sondern auch erfunden“ — так само іронічно казав пізнійше Гебауер). А один із відомих батьків російського славянофільства — проф. Ламанський — дав своїй солідній розвідці на смішкуватий заголовок: „Новѣйшіе памятники древне-чешскаго языка“.

Про се дивись Jul. Feifalik, Ueber die Königinhofer Handschrift (Відень 1860); Hanuš: Das Schriftwesen und Schriftthum der böhmisch-slovenischen Völkerstämme (Прага 1867) і Die gefälschten böhmischen Gedichte aus den Jahren 1816 — 1849 (Прага 1867); В. Ламанскій, Новѣйшіе памятники древне-чешскаго языка („Журналъ Мин. Народн. Просвѣщ.“ 1897); А. Vašek, Filologický důkaz, že Rukopis Kralodvorský a Zelenohorský, tež zlomek evangelia sv. Jana jsou podvržená díla Václava Hanka (Берно 1879); А. Стороженко, Очеркъ литературной исторіи рукописей Зеленогорской и Краледворской (Київ

188); Пыпинъ и Спасовичъ, Исторія славянскихъ литературъ, т. II, 804—821 (Петербург 1881); J. Knischek: Der Streit um die Königinhofer und Grünberger Handschrift (Praga 1888) і в Deutsche Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (1889, 1890).

Зробивши сю передмову, я можу випустати в світ переклад Руданського так, як він є, не роблячи вже ніяких своїх історичних додатків і уваг. Ті примітки, які часом я роблю під текстом, мають характер не історичний, а фільольогічний; часом (таї то далеко не скрізь) я показую, що Руданський не добре зрозумів чеський текст*), переважно-ж попросту зазначую його власні діалектологічні особливости, що ухиляють ся од нашої літературної мови. Кажучи взагалі, я подаю текст перекладу Руданського таким самим, як і текст „Царя-Солова“, себто силуючись нічого не змінити і роблячи тільки ось-які виправки:

*) Зазначувати все таке була-б певдячна робота. Руданський чеської мови очевидно не вчив ся спеціально, його переклади часто збудовано на простісінських здогадах, а через те можна було-б показати чимало помилок, або бодай неточностей. А. К.

1) Тверде **Р**, якого сам Руданський не тримаєть ся систематично, а хіба зрідка, я змінюю на м'яке, — напр. ударю (зам. удару).

2) **А** (зглядно я) в страдальних причастниках „назначана“, „зрошана“, „спаланий“ виправлено на е.

3) Закінченне **ій** в давальнім і місцевім відмінку прикметників жіночого роду часто чергуєть ся у Руданського з і. Я для одностайности скрізь повиправляв на **ій**: спалані(ій) утробі, вірні(ій) господині, по всі(ій) оболоні, у світлиці красні(ій), мої(ій) воді, на криві(ій) Отаві на волоходаві(ій), на Радбуві зимні(ій), в Любині(ій) світлиці, на чисті(ій) водичці. Навпаки, я ніде не чіпав (бо се попусувало б метр) додаткового **і**: в тії (=тіій) порі, в славній (=славній) столиці, по святій правді, при вдній волі.

4) Замість „глибокий“, що приходить у Руданського систематично, скрізь друкуєть ся „глибокій“.

5) Перший відмінок прикметників мужеського роду, особливо по губних звуках, кінчить ся у Руданського часом на **ій**, а не на **ий**: мисливій (зам. мисливий), корольовій, сильній. Натомість друкуєть ся **ий**.

6) Навпаки, Руданський иноді (але далеко не завсїгди) дає тверде закінчене сло-

вам „синій“ і „братній“. Я виправив „братних“ і „синих“ на „братніх“ і „синіх“.

7) В прозаїчних увагах Руданського форма „декоторі“ виправлена на „декотрі“.

8) Викинуто **ь** в „грівьно“, бо частіше сам Руданський пише це слово без **ь**.

Всякі інші поправки я вказую в контексті.

А. Кримський.

Передмовка од перекладача.

Слава знаходу Кральодвірського рукопису належить до славного чеського співака Вячеслава Ганки. В осени 1817 року він поїхав до міста Кральодвору для перебору стародавніх пам'яток чеської мови.

Там він познакомився через одного приятеля Скленичку з Кральодвірським попом Борчем, а той йому одного часу за обідом таки 16 вересня й сказав, що в його церкві у склепу багато в різних давніх рукописів і оружа. Ганка зараз пішов до того склепу і там жежи всяким непотрібом і паперами з Жижкового часу найшов той самий рукопис, що послі став звісним з імям — Кральодвірського.

Рукопис той показує тільки частку якогось цілого таки порядного збору старочеських співомовів. Частка тая складається із двох вузеньких кусочків і дванадцяти невеликих листочків в пергаменту. Уціліла вона добре і читається без великої трудности, бо

письмо її хоч і дуже дрібне і не тільки не має поділу стрічок, але і слів часами, за то ясне і вірне і не багато має укороток; а то не мала пильга для прочиту. Зяву того рукопису Добровський кладе меже 1290 і 1310 роками*).

Співомови того рукопису можуть бути поділені на співи, співо-пісні і пісні. Перших — 6, других — 2 і останніх — 6. Розмір їх доволі ріжнобірний. В співах панує звиклий десятискладний розмір словянських пісень.

Передивім ся тепер кождою співомовою осібно.

1. Олодра і Боліслав**). В сьому відривкови говорить ся за визволу Чехів від пануваня Полян (Поляків) в початку вересня 1004 р. Шафарик догадуєть ся, що ся оповідка називалась: О робітіе Polanov і wуhnanіe z Prahy (в рукописи знаходять ся тільки слова ...lanów і wil...), а начиналось так: Zwola B(oleslaw).

2. Бен Германів***). По рукопису належить до III кн. 26 под. Дія, про котру розказуєть ся в сій співі, належить до пер-

*) В невідробленість Рукопису Короледвірського Добровський вірив. А. К.

***) Oldřich a Boleslav. А. К.

***) Beneš Hermanov. А. К.

ших років XIII століття. 1203 р. спільне військо цїсаря Пилипа і пограничного князя Мишенського прийшло до Чехів відістити королеви Премислови Отокарови I за то, що він прогнав свою жінку Адельгайду, сестру того пограничного князя. За відївдом короля до цїсаря Оттона IV (k Otě daleko zajel), Бен збирає громаду до Грубої Скали (Hrubá Skála) і визволяє батьківщину від прибувців. Лицар сього розказу споминаєть ся і в других памятках чеської старини, mezi 1197 і 1220 роками; потому він був намістником Будишинським. Старий замок Груба Скала (Gross Skál) в й до сього часу в Младоболїславськїм повіті. Він стоїть на високій горі; а не далеко від нього і Троски — дві великі скали в розвалами замку.

3. Ярослав. По рукопису належить до III кн. 27 под. В сїй оповідці говорить ся про забору Татар Чехами та Моравами 24 червня 1241 року край міста Ольмуця. Сам Ярослав — то прапрадїд славного роду в Чехах п. Штернбертів; а гора Гостайнів (Гоштейн) стоїть і тепер край міста Бистриці на двухгодинную ївду на схід від Ольмуця. До недавнього часу були видні на нїй слїди від насипів.

4. Чмир і Власлав*). По рукопису належить до III кн. 27 под. Оповідка про

*) Čestmír a Vlastav. A. K.

забору Чмиром зрадці Крувоа і Луцького чи Жатецького князя Власлава. Про сього князя споминають три давні дійописці Кузьма, Далимил і Гайко, і по них можна виводити, що дія тая діялась в першій половині IX ст.

5. Людися і Любір*). По рукопису належить до III кн. 27 под. В сій співі розказується про зїзд бояр до одного Залабського князя і про бійки mezi ними. Такі повдинки були заведені в Чехії королем Вячеславом (1230—1283); а найбільше вони запанували за його наступця Премисла Отокара II (1283—1298). За тих то королів запевне і зявила ся ся співа.

6. Забій і Славій. По рукопису належить до III кн. 27 под. Тут говорить ся про забору Чехами якогось чужоземного короля, але імя його не знати. Коли зявилась ся співа, тож само вгадати трудно. Одні (Мейнерт) кладуть, що розбитий Чехами король — ніхто другий, як Людвік Німецький (Ludiek), що 849 р. ходив на Регенсбургі. Другі (Свобода) говорять, що то була бійка Сама в Франками, що приходили колись в королем Великим Дагобертом (628—638). А треті (Палацький) кажуть, що основа сеї пісні — чиста видумка і вийшла в казок за борбу поганьства в христянством; а зяву самої співи відносять до XII або до XIII ст.

*) Ludiše a Lubor. A. K.

7. З бигонь. Перша співопісня в рукопису. Належить по ній до III кн. 28 под. Початок сеї співомови Свобода відносить до дуже давнього часу.

8. Олень. Друга співопісня належить до III кн. 28 под. Зява сеї пісні по думці Добровського могла бути коло 1250 р. Ціммерман коло 1823 року найшов особний список сеї пісні слово в слово подібний до Кральодвірського. За „Оленем“ в Кральодвірськiм рукописі іде 6 пісень: Китяха*), Ягоди, Рожа, Зозуля, Сирота і Жайворонок**). Всі вони належать по рукопису до III кн. 27 под. Челяковський завважив, що де-котрі з них подібні до московських і до наших. Про московські не можу казати, а що до наших — то правда, що дуже подібні.

Єсть іще три старі співомови, але вони не належать до кральодвірського рукопису і знайдені вже потому. Першу „Збір“***) декотрі мають за початок, або за продовж „Любусиноґо суду“****). А „Любусин суд“ не знати хто найшов 1818 р. і тогдіж подарував „Чеському Складу Освіти“ (музей).

*) Kytice. A. K.

***) Zezhulice, Opuštiena, Skřivánek.

****) Sniem.

*****) Lubušin Súd. A. K.

Шафарик і декотрі другі зяву сеї співи відносять до кінця IX столітя; Свобода-ж кладе, що вона зявила ся в XI ст. Розмір „Любусного Суду“ (як і „Збору“) звиклий десяти-складовий.

Пісня під Вишеградом — знайдена 1817 р. н. Ліндою і тепер належить до Чеського Складу Освіти. Пісня дуже давна, а рукопись відносять до першої половини XIII столітя.

29 ноября, 1860 г.

Олодра і Боліслав.

... ..ся до чорного ліса,
Де були зібрані буйнії гетьмани,
Сім буйних гетьманів і збори селянів.
Вигонь-Дуб і будить вірною громаду
І в північну пору веде на пораду.
А громади було сто молодців жвавих,
І всі сто їх мали по мечу в холяві,
І всі сто їх мали до заліза здатність.
Доступили мита*) в середині гаю,
Праві собі руки навколо подали,
Тихими словами говорити стали.

Вже за половину ніч перевалилась,
Ба вже і до ранку сивого схилилась.
До князя Олодри Вигонь-Дуб і каже:
„Послухай ти, батьку велеславний княже!
Бог тобі дав силу по цілому тілу,
Бог тобі дав силу і голову смілу,
Веди-ж ти нас, пане, на вражих Полянів!

---

*) Мѣто, по нашому „мить“ — розчищена поляна в середині ліса. А. К.

З заду чи спереду, у право чи в ліво,
 На всі бійки люті — ми з тобою сміло!...
 Нуте-ж, наші хлопці! славнії молодці!“
 Взяв Олодра прапир сильною рукою:
 „На Полянів, хлопці!... за мною, за мною!
 На Полянів, хлопці, на вражих Полянів!“
 І кинулись раптом вісім отаманів,
 А за ними війська три сотні і півста,
 Три сотні і півста кинулись до міста,
 Де Поляне кляті стали спочивати. —

Коло ліса (1) стали, з гори поглядали.
 Ще Прага дрімала у ранньому спані,
 Край неї курилась Вільтава в Тумані;
 За Прагою далі кілька гір синіло,
 За ними на сході небо червоніло.
 „В долину живенько! Тихо та тихенько!“
 Край самої Праги нишком поставали
 І тихо в холяви мечі добували.
 Прийшов пастух рано під самую Прагу
 Тай почав просити браму одчинити.
 І завважив сторож пастуховий голос
 І відчинив браму на річку Вільтаву.
 І йде пастух, грає, — аж князь видітає,
 За князем гетьмани кинулись до брами,
 А за ними й військо у самеє місто.
 Ударили гуком бубни громовії,
 Затрубили звуком труби полковії,
 Розвилися хоругви, скликають до збору,
 І міст аж трясеть ся від того напору.

Страх ударив раптом на сонних Полянів.
А ще-ж ті Поляни оруже хватають,
А вже їх гетьмани мечами рубають.
Сюди-туди скачуть і світа не бачуть,
І турмою пруть ся к Проконовій брамі,
І далі та далі біжать під мечами.
А наша замога від нашого Бога.
Встає їдно сонце по цілому небі,
Встає їден Ярмір на землі в потребі.
Розносить ся радість по цілії Празі,
Розносить ся радість наоколо Праги,
Розносить ся радість по цілому краю,
По цілому краю від радості Праги.

11 ноябри (1860?)

Бен-Германів.

Ой ти сонце, ти сонячко!
Чи жалю не маєш,
Що весело так із неба
На нас поглядавш?

Бо деж князь? де наше військо? —
У Оти на полі! —
А хто ж нам його поверне
При нашій недолі?

Довгим тягом Німці тягнуть,
Та все Німці Саси,
Від Згорільських гір високих
На країни наші.

— „Дайте, дайте, небожатка,
Срібло, злото, збоже,
Заким двори та хатини
Полумя обложить“. —

І усе нам попалили,
Скарби вагорнули,
Худобину позаймали,
К Троскам повернули.

Не тужить же добрі люди:
 Вже травою вкрито,
 Де ступало та топтало
 Чуже копито.

Берить квітки, вийте вінки
 Для свого вибавці,
 Бо надія промініє
 Як сонячко врацці.

Вже надія промініє:
 Встає Бен-Германів
 І скликає всю громаду
 На Сасів поганих.

І зібрались люди в гаї
 До Грубої Скали;
 За оружє на ворога
 Ціпи зладнували.

І Бен їде вперед конем,
 А за Бенем люди:
 „Помста, помста“ — викликають —
 „Вражим Сасам буде!“

І дві сторони страшеним
 Гнівом розпалились,
 Збурили ся їх утроби,
 Злостію озлились.

І вогнистими очима
 Зиркнули, як змії,
 І вдарили коня в копію
 І киї у киї.

І вдарились дві сторони,
 Як ліс затріщали,
 І як блискавка по небі,
 Мечі заблищали.

Гримлять тряски громовії,
 Звірі утікають,
 І аж третє сине небо
 Громи потрясають.

І від скалів і від горів
 Котить ся в долині
 То грім кнїв, то стук мечів,
 Як повал дубини.

І так тії дві сторони
 Бились без замоги,
 Бо завзяті мали п'яти
 І певніі ноги.

Аж підняв ся Бен у гору,
 Кинув меч у право, —
 І на право вражих Німців
 Сила полягало.

Кинув в ліво, — і на ліво
 Збурила ся сила,
 Взад, до лому, — і каміне
 Скала покотила *).

---

*) Iz loma wše kameniě na niemce wrhú.

Пішла бійка превелика
З горба на долину, —
А вжеж Німці утікають*),
А вжеж Німці потапають,
А вжеж Німці гинуть!

11 ноября.

---

*) I by niemsem upieti. Свобода, приятель
Ганяи, що очивидячки ліпше від усіх знав точно ро-
зуміне сих слів, перекладав їх: Die Teutschen
heulen.

Я р о с л а в.

Розкажу вам, люди, славну оповідку
Про велику свалку, про лютюю бійку.
А ви постривайте, мислі позбирайте,
Вислухайте диво, та не забувайте.

Край міста Ольмуця із лівого бока
Стоїть аж до нині гора не висока,
Гора не висока, а зветь ся Гостайнів,
Там Божая Мати творить дивиди*) тайні.

Довго наші панства в мирі пробували,
Довго меже людом статки процвітали,
Та зі сходу раптом сильна буря встала,
Встала із-за дочки татарського хана.
Що і за каміне, золото та перли
Хрещенії люди в сього світа стерли.

Кублаївна, красна як вірниця ясна,
Зачула що є десь західнії панства,
Що не мало люду і там пробував, —
Захтіла візнати чужії звичаї.
І десять молодців скочило на ноги

---

*) „Диви“ (зам. дива) Руданський написав
наслідуючи, очевидячки, чеське divy. А. К.

І дві діви красні стали до підмоги.
 Усе владнували для тої дороги,
 І їдні на коні, другі — на підводи,
 І прямо рухнули, де сонце заходить.

Як тая зірниця на небі блищить ся,
 Як ізійде рано над сивим туманом —
 Так і дочка тая сивого Кублая
 Вродою красою та поглядом сяла.
 Її обвивало злоте покривало,
 А шию та груди обвивали всюди
 Дорогі каміня, перли та зумруди.

Та вражії-ж Німці краси не вважали,
 Завдрили багатству, — багатства ї бажали.
 Цілую дорогу стерегли небогу,
 Далі серед ліса на нюю напали,
 Саму її вбили, багатства забрали.

Чує хан татарський, чує аж на сході,
 Що з його дочкою стало на заході.
 І з цілого краю своє військо зводить,
 І живо женеть ся, де сонце заходить.

Ба зачули живо й королі західні,
 Що хан на поході на їх краї рідні;
 І їдні до других живо прибувають,
 Превелике військо на війну збирають,
 Протів нього полем живо виступають.
 На рівній долині стали, спочивають,
 Стали, спочивають, хана виглядають.

А Кублай і каже знахурам і вгадцям
 І всім чародіям і всім зороглядцям,
 Каже разом стати, разом погадати, —
 Який тая бійка кінець буде мати.
 І зібрались разом знахурі і вгадці
 І всі чародії і всі зороглядці,
 Кругом поставали і круг розділили,
 Чорну трость узяли, на діл положили,
 На дві половині поздовж розплатали:
 Їдну половину Кублаєм назвали.
 Другу половину королем назвали,
 Старими словами почали співати.
 І почали трості поспіл воювати,
 І трость Кублайова стала замагати.
 І багато люда зрадувалось в чуда,
 І кождий до свого коня підбігає,
 Становить ся в лаву і бійки чекає.
 А хрещені люди в чари не вдавались:
 Вони на поганих без ўму погнались,
 Бо їх заносила велика їх сила. —
 І перша прелюта бійка наступила.
 Каленії стріли градом полетіли;
 Крепкії ощени громом затріщали;
 Широкії шаблі блиском заблищали.
 А обидва боки на віру завзяті,
 Не дають чужому поле заступати.

 А вжеж тих поганих хрещенії гнали,
 А вжеж їх поганих зівсім замагали.
 Аж знов чародії підійняли трості,

І знову ожили татарські кості.
 І знову ожили, набрали ся сили,
 На хрещених зразу валом повалили,
 Тай так же їх круто полями погнали,
 Що тії як звірі сполошені стали.
 Там щит під ногами, там шолом гетьмана,
 Там кінь у стременах носить свого пана.
 Той іще раз руку на Татар заносить,
 А той у них пробіг милосердя просить.
 Так тії Татари військо й потлумили,
 На хрещених тяжкий гарач наложили.
 І два королівства під себе підбили:
 Новгород великий і старгород Київ.
 Та скоро ж те горе стало доїдати, —
 Стали по всіх краях дружини збирати.
 І чотири сильні дружини зібрали,
 З Татарами вражду*) знову розпочали.
 Двигнулись Татари, як чорнії хмари,
 Готовії градом уроджаї пеути.
 І двічи їх було із далеку чути.
 І почули Угри, сотнями згорнулись,
 І в сильнії броні з ними зострінулись.

Та дармо і сила, дармо і та пишність,
 Дармо й та завзятість і вся непохильність.
 Татари ввігнались в ряди, в середину,

---

*) Wrastvié. У Руданського зовсім виразно
 написано „вражду“ (не вражду“, як гадав би хто).
 — А. К.

Розбили все військо в лихую годину.
 І що було миле, все то полонили. —
 Не стало надії, не стало й підпори,
 Наступило горе, страшеннее горе.

І почали вірні молити ся Богу,
 Щоби Господь дав їм на Татар підмогу:
 „Встань, Господи Сильний, встань у своїм гніві!
 Збав нас від поганих, збав від нечестивих!
 Вониж нашу душу згубити захтіли
 І, як овець звірі, навкруги обсіли“.
 Програла бій перший і другий програли;
 Ба вже і до Польщі дібрались Татари.
 І полонять краї, і знову женуть ся,
 Все ближче та ближче до міста Ольмуця.
 Біда іще тужша встає по всіх краях,
 Бо ваги ні на що не було в Кублая.

І бились день перший і бились день вторий,
 Ніхто не хилив ся, не було забори.
 Аж почали разом множитись невірні,
 Як множать ся в осінь тумани вечірні.
 І в цілому морі Татар препоганих,
 В самій середині двигались християни.
 І насилом гнули до Святої гóри,
 Де Божая Мати свої диви*) творить.
 — „В гору!“ Внеслав крикнув, „в гору зміж
 [Татарів!“

---

*) Знову „диви“ (не „дива“) анальоґічно з чеським divu. — А. К.

Мечем по щитови, по срібному вдарив.
 І в гору хоругву над вірними зносить,
 І посилив вірних, на врагів підносить.
 І в сильную купу збили ся хрещені;
 Бухнули в Татарів, як вогні підземні.
 Бухнули вогнями з татарського збору,
 Та поспірним ходом по горбі на гору.
 Під горбом широко у шир розступились,
 А к низу у гранку остру заувились,
 На право, на ліво щитами покрились,
 І другії першим, а третії другим
 На буйнії плечі ратища напнули*),
 І стріли — як хмари з гори на Татарів!**)
 Аж ніч наступила, всю землю покрила,
 Від землі до хмари тьмою підступила,
 Запаляні очі ворогів закрила,
 Вірних і невірних миром помирала.
 І в ночі хрещені стали спочивати,
 Стали на горбові насипи копати.

Тільки що на сході ранком засиніло
 А в таборі вражім так і закипіло,
 І з гори під гору страшно і зирнути,
 А там далі-далі — й оком не сягнути.

---

*) Читаю „напнули“ (чи може „нагнули“?)
 тільки догадкою, бо в рукопису це слово замазано.
 По чеськи: vz-ramena wložichu bystrá kopíé. —
 А. К.

*) Mraky střel tu s hory na tatary. — А. К.

Все на конях грають, коня підіймають,
 На конях підносять голови хрестянські,
 Носять і кидають перед ноги ханські;
 А другі тим часом до купи збирались,
 До ідного боку довго замірялись,
 А далі на гору раптом і порвались.
 І всі прешрашенним криком закричали,
 Аж від него гори й доли застогнали.
 А хрещені люди на насипи стали;
 Стала Божа Мати сили додавати,
 Стали вони луки туго натягати,
 Острими мечами сильно замахати, —
 І Татари в межі стали одступати.

Злютувались сильно всі Татари люті,
 Розярив ся гнівом і хан їх надутий.
 І на три поділи табір розступив ся,
 І у три батови на гору пустив ся.
 А хрещені люди мали дваїцять дубів,
 Дваїцять дубів мали і ті поспирали,
 А по краях наспів*) клади поскладали**).
 Бо вже й понід насипи гнали ся Татари,
 Гнались, викрикали під самії хмари;
 Бо вже і на насипи поповзли, як гади.

---

*) „Наспів“ = „наспів“ таке вкорочене
 Руданський дозволив собі певне з огляду на чеський
 первотвір, де є на naspech, хоч там і в І-м відмінку
 naspa (ж. р) — А. К.

**) Přivalichu klády. — А. К.

Аж хрещені в насців покотили клади,
 І клади Татарів, як червів зчавили,
 Ще й далі, на рівнім, немало побили.
 І довго ще бились, — сила силу біла,
 Аж ніч тії бійці кінець положила. —
 Але пробіг люди! славного Внеслава,
 Славного Внеслава стріла пронизала.
 І тяжкії жалі серце розривали,
 А з сильної згаги утроби палали
 І зрошені трави уста закропляли.
 Прийшов тихий вечер, на ніч повернуло,
 Ніч пішла до раня: ба вже й розсвінуло.
 І день розгорів ся, наступав полудень;
 З згаги помирали хрещенії люди,
 І сумно запеклі уста відкривали,
 До Матері Божой хрипливо співали,
 До неї зімлілі очи обертали,
 І жалібно руки до Бога ламали,
 Від землі до неба сумно поглядали.
 „Нема сили далі од згаги стояти,
 Нема сили далі згаги воювати.
 Хто хоче здоровля, кому мило жити,
 Тому у Татарів милости просити“.
 Так їдні ридали, так другі кричали:
 „Тяжче меча, брате, з згаги погибати,
 А води доволі буде у неволі“.

„За мною-ж, за мною!“ стилій Вестонь, учить,
 „В кого думка люба, кого згага мучить!“

Аж Вратислав сильний, як щур*) підбігає,
 Вестоня за руки в опалу хватає:
 „Вестоню поганий, зрадо християнів!
 Хочеш до загуби вести добрі люди?
 Від Господа Бога нам милости ждати,
 А не від неволі у Татарів клятих.
 Не рвіть ся в загубу, братя мої милі,
 Таж люте безводя вже ми пережили:
 Бог давав нам силу в гарячий полудень,
 Бог іще нам вірним помагати буде.
 А в таку мову стидно і вдаватись,
 Коли молодцями хто думає зватись.
 Поляжем од згаги, — так щож, добрі люди? —
 Смерть уже од Бога назначена буде.
 А самі дамо ся мечам вороговим, —
 То самі на себе лихо наготовим.
 Бридко-ж, мої братя, невільником бути,
 Гріх без бою шию у неволю гнути,
 За мною-ж, за мною, всі молодці гожі!
 За мною в капліцю до Матері Божі!“
 І йдуть за ним люди до тої капліці:
 „Встань у гніві своїм, Небесна Царице!**)
 Підійми нас в краю по над ворогами,
 Та вислухай жалі понід небесами!
 Враги наші люті нас обгородили, —

---

*) Попереду написано було „чур“; потім, авторською такою рукою виправлено на „щур“. А. К.

***) В першому списку: „о, Hosrodine!“ = о, Господи! — А. К.

Вибав же нас, Мати, з татарської сили,
 Дай хоч малу пільгу спаленій утробі, —
 Голосною пісню заспіваєм тобі.
 Потри з земель наших вражії натіки*),
 Зглядь із країв наших на вічні віки!
 Аж на спеклім небі збирають ся хмари,
 Подув сильний вітер, страшний грім ударив;
 По цілому небі нахмурились хмари,
 Блискавка михкоче і бе на Татарів.
 А на горбі, диви! дощик вірних живить.
 І буря минулась, а сила горнулась
 Із цілого панства, із цілого краю,
 Та все до Ольмуця хоругви їх мають.
 І в них коло боку мечі тяжкі були,
 І в них за плечима повні тули були,
 Їх голови буйні шоломи вкривали,
 І під ними коні бистрії скакали.
 Затрубіли разом всі роги лїсенї,
 Ударили разом бубни голосні,
 І їдна на другу сторона погналась,
 Аж курява тьмою в гору підіймалась,
 І люта остатня бійка розпочалась.
 Пішли мечів острих і хряски і брязки,
 Пішли стріл калених і сикот і ляски,
 І ломн оцепів і ратищів тряски.
 І було колотя, і була поруба,
 І була там радість, і була загуба.
 Кров червона лилась, як річка дощова,

---

*) = напори. А. К.

Трупи там лежали, як по лісі дрова.
Сьому на дві долі голова в розколї,
А сьому на муки відрубали руки.
Той з коня звалив ся, на других котив ся,
А той озвірив ся — ворогів молотить,
Як по скалах буря старі дуби котить;
Тому меч по ручку в серце устрягає,
А тому Татарин вухо відтинає.
Ох! піднялись рики, жалібніі крики;
Та вже-ж бо хрещені почали втікати,
Стали їх Татари лютим давом гнати.
Аж Ярослав сильний орлом надлітає;
Могучії груди броня закриває,
Під бронью храбрість і сила широка,
Під шоломом розум і дума глибока,
В очах його ясних освіта висока.
Скаче і женеть ся, ніби лев той лютій,
Що кров йому теплу вдало ся зачути.
Або в нього ловчий помимо ударив, —
Так він розлютив ся, летить на Татарів.
За ним Чехи з заду, як посипи граду.
Він на Кублаєнка раптом нападає,
І лютая бійка знову наступає.
Схватили щени, вдарились обое,
Крепкіі щени тріснули на двоє.
А кривлею змитий враз із конем карим
Ярослав могучий мечем як ударить —
Так йому до разу груди й розсікає!
І труп Кублаєнка на трупи спадає.
Тарахнули раптом його тули й луки,

Поняли ся страхом всі Татари люті.
І ратища довгі від себе кидали.
І хто міг тікати, то ті утікали;
Втікали далеко до самого сходу,
І Гана повбулась дикого народу.

12 ноября.

Чмир і Власлав.

Каже Неклан встати
На війну кроваву.
Каже княжими словами:
„На помсту Влаславу!“
Встало військо, встало
На війну кроваву,
На княжії слова встало
На помсту Влаславу.
Бо гордий князь Власлав
Дуже дметь ся в гору,
Що над князем, над Некланом.
Отримав забору*).
Меч-огонь пускає
У краї Неклана
І мечами грабливими
Погонить Неклана.
— „Ведиж, Чмиру, збори,
Веди на бій лютий,
Бо нас думно позиває

---

*) = Перемогу, побіду. По чеськи: vicestvíe.
А. К.

Князь Власлав надутий!
 І устав Чмир любий,
 Бере щит двузубий,
 З чорним щитом бере молот,
 Шолом дуже грубий,
 І для богів кладе дари
 Під всі святі дуби. —
 Гукнув Чмир на військо —
 І військо готове,
 І до сонця тягне зраня,
 Тягне весь день до смерканя,
 Все к тому горбові.
 Аж там по дідинах
 Дими та пожари,
 По дідинах всюди плачі
 І тяжкії жалі.
 — „Хтож палить дідини,
 Забирає збоже?
 Хтож то жалю завдає вам!
 Чи не Власлав може?
 Нехай його звірство
 Остатнєє буде —
 Йому помсту та погубу
 Несуть мої люди“.
 А Чмирові й кажуть:
 „Крувій верховодить:
 Забрав стада й по дідинах
 З вогнем-мечем ходить.
 І усе, що мало
 Користь для народу,

Все те злість його потерла;
 Ще й взяв воєводу".
 І Чмир на Крувоя
 Страшно розізлив ся,
 І гнів йому по суставах
 Із грудий розлив ся.
 „Військо!“ каже, „взавтра
 Розпалимо злості*),
 А сьогодні най спочинуть
 Ізмучені кості!“
 Стоять гори в ліво,
 Стоять гори в право;
 На їх тімні на високім
 Ясне сонце встало.
 І звідси горами,
 І звідти горами
 Тягне військо, несе в собі
 І бійку і рани.
 — Ой туди до міста,
 Міста над скалою,
 Де Крувій держить Войміра
 Із його дочкою,
 Що взяв їх у лісі
 Під тими скалами,
 І Неклана, князя-батька,
 Зрадою споганив.
 Що Неклану кляв ся,
 Давав вірну руку,

---

*) Rozpálimy krutost všiu. — A. K.

Та тим словом і рукою
Звів людей на муку.
В горуж, в вишне місто,
В гору, моє військо!* —
І змішалось військо,
Кинулось на місто,
Із-за Чмирового слова,
Як хмара льодова.
Передні щит на щит
Живо покривались,
А заднії — то на копя
За ними спирались,
То за друки, поміж дуби
Заложені брались.
І з ліса до міста
Мечі задреньчали
Насупротив мечам вражим,
Що із міста слали.
Биком реве Крувій,
Реве, військо учить,
І меч його в Пражан падав,
Як дерево з кручі.
Та по горах много
Сильної дубини; —
Є багато й коло міста
В Неклана дружини.
Звелів Чмир із-заду
Вдарити на місто,
Та звелів Чмир і з переду
Стіну перелізти.

А дуби прегрубі
 В гущі під скалами,
 Під скалами, під стінами
 Врази поспирали,
 Щоб по них валились клади,
 Як військо нападе. —
 Під ними в переду
 Сильні й поставали,
 Муж до мужа, друг до друга
 Плечі постискали.
 На плечі дерева
 Поперек поклали,
 Та повздовж їх ужівками*)
 Міцно й повязали:
 І для себе за підпору
 Ратища поклали,
 І знов таки ужівками*)
 Повздовж увязали.
 І скочив ряд третіх,
 На третіх — четвертих,
 А п'яті стали лізти
 На верх аж до міста,
 Де мечі горіли,
 Де синамись стріли,
 І де клади бурливії
 До низу летіли.
 А далі й на стіни,
 Як хвилі, полили.

---

*) У автора: „ужевками“. — А. К.

І в замкові цілу силу
Раптом захватили.

„Бери-ж ти, Войміру, дочку молоденьку*),
Поспішай в неволі на скалу раненько;
Там на скалі рано побачиш, Войміру,
Як Крувій гне шию під карну сокиру“ . —
І виходить Воймір з неволі на волю,
Виходить раненько із своєю дочкою,
Видить, як рубають голову Крувоюю.
І Чмир користь людям назад відсилає,
А з користю й дочка до дому вертає.
Хоче Воймір старий дати богам дари
На тій самій горі, в тій же самій порі.
А Чмир йому й каже: „Войміру, у гору!
Таж ми над Влаславом хватаєм забору.
Щожди-ж на годинку богів дарувати:
Боги й самі хочуть Власлава карати.
А от, коли стане сонце на полудень,
Тогді всі ми, брате, в такім місці будем,
Де стане забору військо викликати,
От і броня вража, бери живо, брате!“
Зрадував ся Воймір, дари відкладає,
Стає серед гаю і сильно гукає.
Він голосом сильним до богів гукає,
Аж трясуть ся дуби по синьому гаї:
„Не яріть ся, боги, та на слугу свого,
Що в нинішнім сонці не палить нічого“.

---

*) Далі строфа у Руданського, замість чотирьох рядків, пишеть ся вже на два рядки. — *Л. Ів.*

А Чмир йому й каже: „Треба дари дати —
 Та треба-ж сьогодні й ворогів дігнати!
 Так сідай же живо на коні бистренні
 Та пролітай гаї поскоком оленим.
 Там буде в діброві скала край дороги (3),
 Богом дуже мила; на її верхові
 Подай богам дари, богам-спасам*) своїм
 За замоги задні, замоги передні.
 І нім сонце ясне підійде до неба,
 Тобі того місця доступити треба;
 А нім сонце ясне понад гаї зійде —
 Так до того місця і все військо дійде.
 І повіє дар твій стовпами із диму,
 І поклін дасть військо, проходячи мимо...“
 І сідає Воймір на коні бистренні,
 Пролітає гаї поскоком оленним,
 Та живо в діброву до скали крутої;
 Тай на скалі тії, на самім верхові
 Загнічує дари богам спасам своїм
 За замоги задні, замоги передні.
 Загнітив на дари буйную корову
 Червоної масти, гладку та здорову,
 А купив корову в пастуха старого
 У яру глибокім, у траві високій,
 А дав за корову коня із уздою. —
 Палає огнисько; аж підходить військо,
 І з яру йде в гору в зелену діброву.
 Співаючи військо полками іде,

---

*) Так по чеськи: bohóm svým spasám. А. К.

Іден по їдному оруже несе.
 Кождий коло дарів богів вихваляє;
 Що їден замовкне, — другий починає.
 А коли вже спадком військо проходило,
 На коня і Воймір вискакує живо;
 А стегна та плечі забрали погонці*).
 І пішло все військо за ступнями сонця.
 Їде до полудня і не спочиває,
 Аж його на рівнім Власлав виглядає.
 Від ліса до ліса його стани стали,
 У пятеро більші за стани Празжанів.
 І, як із безодні, із них клекотіло,
 І много-премного собак скавуліло.
 — „З сими ворогами тягаться нам горе:
 Кий палицю, брате, рідко коли зборе“, —
 Воймір промовляє. А Чмир одвічає:
 „Розумно то, брате, по тихо казати;
 Лучше не боятись, на все готуватись.
 Чого нам чолами проти скали бити?
 Та же лис і тура може одурити.
 Нас із гори, знати, Влаславу видати. —
 А нуж до долини навколо вершини,
 Щоб ті були в заду, хто був попереду;
 І навколо гору! до самого долу!“
 І Воймір підняв ся, і Чмир підійняв ся.

---

*) Замість сього коротенького рядка читаємо по чеськи: tučné kyty i plece naloži šesti iezdcem za vsi. Свобода перекладає так: (Wojmir, legt fünf Reitern $\frac{z}{h}$ interm Heere fette Keulen auf und feiste Schlegel. — А. К.

І кружало військо через цілу гору,
 І кружало військо девять раз до долу,
 Та ворогам своїм силу розмножало,
 Та ворогам своїм страху завдавало:
 В низу розступились помеже корчами,
 Щоб блиснула броня перед їх очами.
 І гора блиснула перед ворогами.
 Чмир з переду вдарив штирома полками.
 А луна*) із ліса обома боками.
 І луна гукає, ворогів лякає.
 Враги подають ся, страшно їм усюди,
 І ряди розбились то сюди, то туди.
 Аж храбрую руку й Воймір підіймає,
 На цілім півході в яру васідає
 І ставить ся боком напротив Власлава,
 І ліс реве ревом з глибокого яру:
 Ніби сильні гори били ся в горами.
 І старії дуби на собі ломали.
 І вискочив Власлав, на Чмира пігнав ся,
 А Чмир на Власлава і сам розігнав ся.
 Січа люта стала; меч на меч пустив ся; —
 І в коця до долу Власлав покотив ся.
 Покотив ся Власлав по землі зіллятій,
 На всі боки беть ся і не може встати.
 Його у ніч чорну Мара**) присипляла;
 І кривля кишла з сильного Власлава,
 І в сирую землю по траві стікала.

*) В рукописі стоїть Тґас і його приймають за власне імя. Увага Руданського.

**) Мюгена. — А. К.

НБ ПНУС

249316

Та вже й душа вийшла з ревучої губи,
Піднялась на дуба і вилась по дубі,
Доки коло дуба не спалили трупа.
Влаславове військо кинуло боїсько
Та звідти у п'яти через гору боком,
Потайно та тихо пред Чмировим оком,
Перед Чмиром вірним, Влаславо-побійним.
Некланові вуха забора лоскоче,
А користь велика тішить
Некланові очі.

13 ноября.

Люди́ся і Любі́р.

(Ludiše a Lubor).

Послухайте, добрі люди,
Що за баль та бійка буде.
Був в Залабі князь заввятий,
Князь і добрий і багатий,
Мав дочку єдиним єдину
Собі і всім дуже милу.
Та була-ж дочка на диво:
Сама пишна, уродлива,
Мала личко дуже біле,
А по личку рожі*) цвіли.
Її очі — небо синє;
А по білій її шиї
Злоторусев волося
У перстені завило ся.
І князь слугів розсилає
І всіх панів запрошає,
Щоб до міста прибували,
Бо великі будуть балі.

---

*) В первопису „ружі“. — А. К.

І, як день той був обраний,
 Позбірались усі пани
 З дальніх земель, з дальніх країв
 В місто княже на ті балі.
 Загреміли котли-труби, —
 І до князя ідуть люди.
 Поклін князю і княгині,
 Поклін дочці-господині.
 І на довгі столи сіли,
 Як уроди їм веліли*).
 І посеили їде**) дивне,
 Годоване було славне,
 Годоване було давне***),
 В костях сила розступилась,
 В мислях дума розширилась.
 І князь каже: „Добрі люди,
 Нехай тайно вам не буде,
 Де причини тії були,
 Що вас сюди ізгоряули.
 Хочу знати, добрі люди,
 Хто сильніщий із нас буде,
 Бо сусідом Німця мати —
 Тра і в миру бійки ждати“.
 І сказав князь; тихо всюди;
 Із-за стола усі люди

---

*) Prokný rozeniě-dle svěho. — *А. К.*

**) Iedenie. Слово „їде“ (чи „їддя“) Руданський образував на анальотії з „пите“. — *А. К.*

***) Се слово Руданський написав задля рими. В чеськім оригіналі стоїть hlúšné. — *А. К.*

Поклін князеви, княгині,
 Поклін дочці-господині.
 Загremіли котли-труби;
 Вже й посади ставлять людч*)
 І на луґу на широкім,
 На помості на високім
 Сіли князь із старостами
 І княгиня з жіночками
 І Людися з дівоньками.
 І каже князь своїм любим**):
 „Хто в вас перший має сісти,
 Те я маю сам повісти“.
 І в Стребора пальцем тиче,
 Стребір Людислава кличе;
 І на коні враз сідали,
 І ратища острі брали,
 Против себе прудко гнали.
 Та як раптом позбігались —
 Так ратища й поламались,
 І обидва потомились,
 І в дороги уступились.
 Загremіли котли-труби
 І каже князь своїм любим:
 „Хто в вас другий має сісти —
 Щоб княгині те повісти“.

*) Wše sie ku siedáníu stroii. — *A. K.*

***) По чеськи просто zemanóm. — *A. K.*

НБ ПНУС

249316

Аж в Серпося*) вона тиче,
 Серпось Спитибора кличе.
 І на конї враз сідали
 І ратища острі брали.
 І гнав Серпось Спитибора,
 І всадив в сідла небору.
 Тогді в коня і сам, жвавий;
 І обидва мечі взяли,
 Стали в щити разом тяти, —
 Стали іскри вилітати.
 Аж Спитибір січе Спрося,
 Спрось у землю заповров ся.
 І обидва потомились
 І в дороги уступились.
 Загреміли котли-труби,
 І каже князь своїм любим:
 „Хто в вас третій має сісти —
 Щоб Людисі те повісти“.
 А княжна в Любора тиче,
 Любір Болеміра кличе.
 І на конї враз сідали,
 І ратища острі брали,
 У вагородь шибко гнались,
 Протів себе замірялись.
 Вдарились — вогонь полив ся;

---

*) У Рудавського в звичай змінювати чеське
 закінчене здрібнілих імен ť še на більш уживане
 у нас сь, ся (Серпось, Хрудось і т. и. зам. Серпош,
 Хрудош; Людися, Любуся — зам. Людиша, Любу-
 ша). — А. К.

Болемір з коня звалив ся.
 Щит далеко від небоги,
 І несуть його з дороги.
 Загremіли котли-труби;
 Вже Рубося кличе Любір.
 Рубось на коня підняв ся,
 На Любора розігнав ся.
 Любір ратище втинає,
 Крепко шолом йому крає;
 Рубось валить ся під ноги,
 І несуть його з дороги.
 Загremіли котли-труби, —
 Викликає знову Любір:
 „Хто зо мною битись має,
 Най в загородь виступає“.
 І був говір у народі;
 І ждав Любір в загороді.
 Здислав ратище виймає,
 Тура голову тримає,
 Живо на коня сїдає
 І надуто промовляє:
 „Прадід мій збив туру роги,
 Батько Німців ганяв збори,
 Спробуй же мене, Люборе!“
 Розігнали ся конями,
 Ударились головами,
 І обидва з конем впали,
 Живо мечі добували,
 Битись пішії почали.
 І рубали ся мечами,

Аж околиці дреньчали.
Далі Любір на бік круто,
По шоломі січе люто.
На два куси шолом скочив,
Меч у меч іще брязкоче.
І меч лежить в загороді,
А Здислав лежить на споді.
Загрімлі котли й труби;
Вже Любора беруть люди,
Йдуть до князя і княгині,
До Людисі-господині.
І йому вінок Людися
З дубового ставить листя.
І в вінкові сильний Любір.
І гремлять котли і труби.

13 ноябри.

Забій, Славій і Людко.

Із чорного ліса скала виступає,
А на скалу Забій сильний виступає,
На всі штири боки краї оглядає.
Зі всіх штирох боків смутно сиротині,
І застогнав плачем, плачем голубиним.
І довго сидів він і довго смутив ся,
А далі, як олень, на ноги схопив ся.
Од мужа до мужа живо поспіває,
Од сильних до сильних по цілому краю,
Короткеє слово стиха промовляє,
Поклонить ся богам, — далі поспішає.

І минув день перший, і минув день вторий.
І коли по третім заблищали зорі,
Зібрали ся люди в лісі*) меже гори.
Вийшов до них Забій, звів їх у долину,
В глибоку долину, в густую ліщину.
І Забій ще нижче в долину ступає (4),
І на струнах смутних смутно промовляє: (5)

---

*) У Руданського „ліса“. — А. К.

„Люди серців братніх і щирого ока!
 Смутною вам пісню співаю з глибока:
 Вона з мого серця до вас вилітає,
 З серця, що найглибше в гóрі потапає.
 Пішов батько в землю, оставив в дідині
 Дрібні свої діти вірній господині (6).
 Пішов батько в землю, не сказав нікому:
 „Будь ти для них батьком, господарем дому“.
 А чужий і впер ся до чужої хати,
 Чужими словами став заповідати,
 Як зраня по вечір жило ся в чужині,
 Щоб і тут так жили діти й господині:
 І їдну лиш мати дружину кохану
 На цілу дорогу з Весни по Морану. (7)
 І усі ворони повиганяв з гаю,
 І які боги були в його краю —
 Таких і їм каже молити-просити,
 Таким і їм каже дари приносити.
 І не сміють богам чола нахилати,
 Не сміють смерками їм їсти давати,
 Куди ходив батько їм пісні співати.
 І всі наші дуби враги повалили,
 І всіх богів наших вороги побили“.

— „Забою, ти з серця до серця співаєш,
 З середини горя пісню виливаєш.
 І, як колись Люмір (8) співав в Вишеграді,
 Так і ти співаєш міні і громадї.
 Співака милують і боги і люди.
 Співай, коли вмієш, ворогам на груди“.

І поглянув Забій Славові в очи
 І проїняти глибше його серце хоче:
 „А було два сини із голосом сильним,
 Вониж то до ліса що дня прибували,
 Молотом, мечами пробували сили,
 Вертали в роскоші і все тее крили.
 А коли в літах силі затверділи,
 Коли в ворогами бити ся уміли
 І другії брата підростати стали, —
 Тоді усі разом на врага і встали,
 І від бурі в бурю небо вагорнулось,
 І давнее щастя в дідини вернулось“.

І в діл до Забою усі поскакали,
 Сильними руками сильно істискали,
 Із грудей на груди усі руки клали
 І мудрее слово до слова складали.
 Ніч пішла під ранок, на небі світало,
 А із яру військо грізно виступало,
 Розсипалось пилом помеже корчами
 І брало ся лісом обома боками.
 І минув день перший, і минув день вторий.
 І коли по третім засвітили зорі —
 Брав ся Забій лісом; — за Забоєм збори;
 Брав ся Славій лісом; — за Славоем збори.
 Всякий має щирість к гетьману Забою,
 А королю спротив*) і серце і броню.
 „На гору, мій брате! на гору (9), Славою!

*) = проти короля. — А. К.

З неї всі оглянем, змовимось до бою.
 А в гори на сході у діброві темній
 Там ми собі, брате, дамо й руки певні.
 На гору-ж, мій брате! по лисовім сліду,
 За тобою живо і я туди їду“.

„Чого-ж, мій Забою! Чого, милий брате,
 Ми маємо бійку в гори починати?
 Бурмо королівців, помимо шукати!*)“

„Ой, брате Славою! як гада губити —
 На голову вразу треба наступити;
 А крутая гора — то його голова“.

І буйнее військо двигнуло ся гайом,
 Двигнуло ся в ліво, двигнуло ся в право:
 Туди потягли ся по слову Забоя,
 А туди — по слову прудкого Славоя.
 Та всі через гаї до гори крутої.
 І пятеє сонце на небі стояло,
 І сильнії руки військо подавало,
 Військо королівське лисом оглядало.

„Збирає наш Людко все військо погане,
 Все військо погане до їдної рани.

---

*) Очевидячки у Руданського вийшла якась помилка, бо не можна й зрозуміти цього реченя. По чеськи: Otsavad buřmy protiv králevým wrahóm. — А. К.

Ой ти, Людку, Людку! слуго корольовий!
Розкажи-ж ти своєму мучарові злому,
Що нам тепер димом всі його умови!“

І злютив ся Людко і скликає військо,
Засвітилось сонцем ціле піднебісько*),
Заблищало сонцем королівське військо.
По Людковім слову всі мали готову
І ногу до ходу і руку до бою.

„Бий, Славою, з боку по лисовім скоку,
А я незабаром з чола їм ударю“.
І Забій впереду як градом ударив,
І Славій із боку як градом ударив.
„Вони, вони, брате, богів нам валили,
Рубали нам дуби, ворін полошили.
Тепер самі боги додають нам сили!“

І кинув ся Людко на Забою скоком
Забій Людка мірить запаленим оком.
І дуб дуба мірить; військо поглядає;
Жене в Людка Забій, — ба, вже й доганяє.
Замахнув ся Людко, меча підіймає
І три шкури разом в щиті пробиває.
Замахнув ся Забій, молота пускає.
Скочив на бік Людко, молот пролітає
І в дерево вдарив, — дерево скотилось,
І трийцять із війська в батьків опинилось.

---

*) Слово, видумане Рудавським задля риму:
— піднебес. — А. К.

І влютив ся Людко: „О, стерво ти!“ каже
 „Потворо ти гадів! Меча бери, враже!“
 Забій меч виймає, кус щита рубає,
 Людко замахнув ся, — меч його співзнув ся,
 Завзялись на рани обидва гетьмани.
 І усе по собі ранами стесали,
 І все коло себе кривлею вбрукали;
 Тай самих кривлею забрукали люди,
 Бо лютая бійка почала ся всюди.

Котило ся сонце до полудня зраня,
 Ба вже й покотилось на пів до смерканя,
 А ще всюди бились, нігде не хилились:
 Там бились з Забоем, а там із Славоем.
 „Ах ти, враже“, каже, „біс би в тебе вліз ся!
 Чого ти кров нашу пити напосів ся?“
 Забій схопив молот. — Людко вибігає,
 Забій в гору молот в ворога кидає.
 І загудів молот, гримнув по щитові,
 І щит розбиває і груди Людкові.
 І по душі вдарив, душу виганяє,
 Та ще й на пять сяжнів в військо залітає.
 Страх ворогам крики з горла вириває,
 А з уст у Забойців радість вилітає
 І в очах веселих іскрами палає.
 „В гору, братя, в гору! Бог дає забору!
 А ви, хлопці, жваво на ліво, на право,
 Та позвольте коні із цілого гаю“.
 Заиржали коні по всій оболоні.

„Забюю, Забюю! ти, леве завзятий,
Не кидай же, брате, врагів добивати“!

І став сильний Забій, щита відкидає,
Молотом кидає і мечем рубає,
В ворогах дороги навхрест прокладає.

І вороги в п'яти стали утікати,
Луна їх з боїська гуком поганяє,
І страх із їх горла крики вириває.
Заиржали коні по всій обolonі.

„У гору, на коні! на коні, до гаю!
Кіньми за врагами по цілому краю!
Живо, живо, коні! живо, небожата!
Несіть нашу помсту за ними по пятах!“

І живо на коні полки посідали
І, нога на ногу, ворогів погнали
І рану на рану люто накладали,
Долини і гори, ліси*) проминали;
І в ліво і в право все в зад убігало.
Гуде дика річка, хвиля хвилю гонить,
Гуде усе військо, слід на слід нагонить,
І зі всього скоку — у річку глибоку!
І чужих багато водою понесло;
Лиш на другий беріг вісти перенесло.
То не лютій ясгреб крила розпинає,
Літає по краю, пташок доганяє,
То Забоя військо по ворогах гнало,
Всюди стерегло їх і кіньми ступало.

---

*) У Руданського „ліса“. — А. К.

Гвало по них люто в ночі під зорьою,
 Гвало по них люто і в день під жарою
 І знов від смерканя до самого раня.
 Гуде дика річка, хвиля хвилю гонить,
 Гуде усе військо, слід на слід нагонить,
 І ві всього скоку — у річку глибоку!
 І чужих багато водою понесло.
 Лиш на другий беріг вісти перевесло.
 — „На гори, мій брате! на сивії гори!
 Там добудем помсти, добудем забори!“
 — „Забою мій брате, недалеко гори;
 А ворогів повчок, та і тому горе!“
 — „Не вважай, Славою, ти — сюди, я — туди,
 А повчок губити королівство буде“.
 То не вітер грає, бурить військо краї,
 І краї на ліво, і краї на право;
 І радеє військо силою палало.
 „Ой, брате, мій брате! глянь на сиву гору,
 Там нашії боги дали нам забору,
 Там і душ померших много зістаєть ся,
 То сюди, то туди по деревах вєть ся.
 І страшно їх птахам, страшно і звірові,
 І їх не боять ся їдні тільки сови.
 Туди на верх, брате, померших ховати,
 Богам, спасаєм нашим, покорми давати,
 Давати їм дари і мило молити
 І скласти їм броню ворогів побитих“!

15 ноября.

З б и г о н ь.

Літав голубочок з дуба на дубочок,
Воркотав із жалю по цілому гаю:
„Ой, гаю-ж, мій гаю! по тобі-ж літав я,
Літав з голубкою, своєю миленькою.
Та взяв Збигонь любку, сивую голубку,
Заніс у світлицю, темную темницю“. —
Молодець із ранку ходить коло замку,
Жалібно здихає, милої не має;
Від замку — на скалу; на скалі сїдає,
Жалібно сїдає, мовчить з нішим гайом.
Прилітає голуб, жалібно воркоче.
Молодець поглянув голубові в очі.
— „Що-ж ти, голубочку, смутен на дубочку?
Чи взяв ворон любку, сивую голубку,
Як до того замку вражий Збигонь з ранку,
Вражий Збигонь з ранку взяв мою коханку,
Заніс у світлицю, темную темницю?
Голубче, голубче! ти-б з вороном бив ся,
Як би ти був з серцем сильним уродив ся;
Ти-б видер, голубче, у ворона милу,
Як би ти мав кохті та у кохтях силу;

Забив би, голубче, ти ворога злого,
 Як би ти, голубче, мав дзюба твердого".
 — „Тиж, смутний молодче, чогож ти чекаєш?
 Таж ти сильне серце на ворога маєш!
 Ти на нього маєш і сильную броню,
 Ти і молот маєш в голову Збигоню!"
 І молодець в ярі*) у темнії гаї!
 Бере свою броню, молот підіймає,
 Через темні гаї к замку поспішає.
 І став коло замку, далеко до ранку,
 Стукнув кулаками. — „Хто там?“ із-за брами.
 — „Я, бідний мисливий!“ — Браму відчинили.
 Вдарив кулаками, пройшов другі брами.
 — „А деж Збигонь ясний?“ — У світлиці кра-
 Там Збигонь гуляє, дівчина ридає. [сній.
 — „Відчини, паноче!“ А Збигонь не хоче.
 Молодець палає, — молот підіймає,
 Розбиває разом двері до покою,
 Розбиває разом голову Збигоню.
 І по замку всюди побиває люди
 І до світа-ранку голубить коханку.
 Засвітило ранком сонце понад замком, —
 Молодець гуляє, нову радість має,
 Що свою милую к серцю пригортає.
 — „Що-ж то за голубка бідна у світлиці?“
 — „А то у Збигоня, як я, у темниці“.
 „Із замку до гаю!“ І та вилітає,
 І всюди літає по синьому гаю.

---

*) = В ярости. — А. К.

Із дуба на дуба в миленьким сїдає,
На єдній гилляці в голубком співає*
Рада і дівчина, що знов є хлопчина:
Всюди походжає, куди забажає,
На єдній постелі з миленьким співає*).

---

*) Руданський тут або не зрозумів, або на-
вмисне перемінив чеський текст, бо там сказано
„spávala“ (= спала). — А. К.

К и т я х а.

Із княжого гаю вітрець повіває;
Дівчина к потоку по воду біжить;
У ковані відра води набирає,
Зірнула на воду — китяха лежить.

Китяха пахуча із рожі-трицвіту;
Китяху ловити дівча почало
Тай, бідне, у воду холодну пішло*).

Ой китяхо красна! коли-б то я знала,
Та хто тебе в вохкую землю садив,
Тому би я дала перстень золотий.

Ой китяхо красна! коли-б то я знала,
Та хто тебе личком тоненьким обвив,
Тому би я дала шпильку з голови.

Ой китяхо красна! коли-б то я знала
Та хто тебе в воду холодну пустив,
Тому би я дала вінок розплести.

---

* У Руданського дієслово і прикметник стоїть не в середньому роді, а в жіночому (дівча почала, бідна, пішла) — А. К.

Я г о д и.

Пішла мила на ягоди,
В зелену ліщину,
Наколола білу ніжку
На остру тернину.

І не може моя мила
На ніжку ступити...

Ой, ти терне, остре терне!
Щож ти болі чиниш?
За то тебе, остре терне,
Виметуть в ліщини.

Пождиж, мила, у ліщині,
Пожди-ж в холодочку:
Я побіжу до коника,
Що там на лугочку.

Мій коничок на лугочку
Травку випасає;
Моя мила в холодочку
На мене чекає.